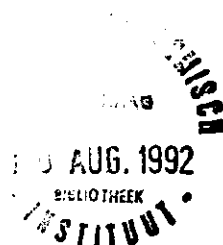

A.G. Kijne
M. Mulder
V.C. Bouwman

PR. No. 41-92

**DE SNIJBLOEMENTEELT ONDER GLAS
1975-1995**
Beschouwingen over economische ontwikkelingen

Juli 1992

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)
Afdeling Tuinbouw

REFERAAT

DE SNIJBLOEMENTEELT ONDER GLAS 1975-1995; BESCHOUWINGEN OVER ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN

Kijne, A.G., M. Mulder, V.C. Bouwman

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1992

Periodieke Rapportage 41-92

ISSN 0923-7186

85 p., tab., bijl

Onderzoek naar de historische en de verwachte toekomstige ontwikkelingen in de Nederlandse snijbloementeel onder glas op sector- en op bedrijfsniveau. De snijbloementeel was in de onderzochte periode een florerende sector. Zowel de netto-toegevoegde waarde als de export, de werkgelegenheid en het areaal zijn vergroot. Het aantal bedrijven heeft zich daarentegen gestabiliseerd. Het aandeel van de invoer in het totale aanbod nam toe tot 12%, dat van de export in de totale afzet met meer dan 80%.

De gemiddelde bedrijfsgrootte en -omvang (in sbe) namen toe, wat gepaard ging met een kapitaalinzet die sterker groeide dan die van arbeid. De bedrijven specialiseerden zich bovendien. Mede door deze ontwikkelingen is de fysieke productie per oppervlakte-eenheid aanzienlijk vergroot. Toch was de rentabiliteit op het gemiddelde gespecialiseerde bedrijf in de meeste jaren negatief.

Het totale inkomen per ondernemer bedroeg gemiddeld 74.000 gulden. De besparingen waren in de meeste jaren positief en bedroegen jaarlijks per ondernemer 3.600 en per bedrijf 4.900 gulden.

De investeringen, gemiddeld 140.000 gulden per bedrijf, werden voor een belangrijk deel gefinancierd met vreemd vermogen. De solvabiliteit op het gemiddelde bedrijf schommelde rond de 56%.

De productieomvang en het exportvolume zullen naar verwachting verder toenemen. Het areaal ook, en wel met name buiten het Zuid-Hollands Glasdistrict. Voor sommige teelten is echter nog geen rendabel milieuvriendelijk teeltsysteem voorhanden. Ook zal een groot deel van de kleine verouderde bedrijven worden beëindigd.

**Snijbloementeel/Economie/Structuur/Teelttechniek/Afzet/Bedrijfsuitkomsten/
Inkomen/Financiering/Continuïteit**

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

INHOUD

	Blz.
WOORD VOORAF	5
SAMENVATTING	7
SUMMARY	11
1. INLEIDING	15
1.1 Achtergrond en doelstelling	15
1.2 Methode en representativiteit	15
1.3 Opbouw van het verslag	16
2. SNIJBLOEMENTEELT	18
2.1 Inleiding	18
2.2 Economische betekenis	18
2.3 Aantal bedrijven en areaal	20
2.4 Teelttechniek	21
2.4.1 Algemeen	21
2.4.2 Ontwikkeling per gewas	22
2.5 Markt	24
2.5.1 Binnenlands aanbod en invoer	24
2.5.2 Export en binnenlands verbruik	26
2.5.3 Prijsontwikkeling	27
3. KENMERKEN VAN HET GESPECIALISEERDE SNIJBLOEMENBEDRIJF	29
3.1 Inleiding	29
3.2 Inzet van de produktiefactoren arbeid en kapitaal	29
3.2.1 Omvang van de inzet van de produktiefactoren	29
3.2.2 Samenstelling van de inzet van arbeid	30
3.2.3 Samenstelling van de inzet van kapitaal	31
3.3 Samenstelling van de kosten	33
3.4 Samenstelling van de opbrengsten	34
4. RENTABILITEIT PER BEDRIJF	36
4.1 Inleiding	36
4.2 Rentabiliteit op het gemiddelde bedrijf	36
4.2.1 Inleiding	36
4.2.2 Totale opbrengsten in procenten van totale kosten	36
4.2.3 Factoropbrengsten in procenten van factorkosten	38
4.2.4 Rendement in het bedrijf geïnvesteerde vermogen	39
4.3 Analyse van de rentabiliteitsontwikkeling	40
4.4 Rentabiliteit en bedrijfskenmerken	42

	Blz.
5. INKOMEN VAN HET ONDERNEMERSGEZIN	44
5.1 Inleiding	44
5.2 Ondernemersinkomen per ondernemer	44
5.3 Samenstelling van het totale inkomen	46
5.4 Aanwending van het totale inkomen	46
5.5 Rentabiliteit en inkomen	47
6. FINANCIERING VAN HET GEZINSBEDRIJF	50
6.1 Inleiding	50
6.2 Herkomst en besteding van middelen	50
6.2.1 Herkomst van middelen	50
6.2.2 Besteding van middelen	51
6.3 Balans	53
6.3.1 Vermogen	53
6.3.2 Bezittingen	55
6.4 Rendement vermogen	56
6.5 Rentabiliteit en financiering	57
7. TOEKOMSTVERKENNING	59
7.1 Inleiding	59
7.2 Markt	59
7.3 Nederlandse produktie-omvang	60
7.4 Ruimtebehoefte	61
7.5 Milieu	62
7.6 Arbeid	63
7.7 Continuïteitsperspectieven	64
8. CONCLUSIES	66
LITERATUUR	68
BIJLAGEN	73

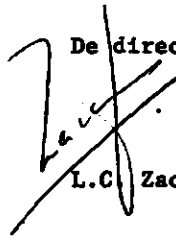
WOORD VOORAF

Naast de jaarlijkse overzichten van de bedrijfsresultaten, inkomensvorming, investeringsactiviteit en financiële positie brengt het Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) regelmatig rapporten uit over economische ontwikkelingen op de lange termijn in een bepaalde produktierichting van de land-en tuinbouw. In deze rapporten wordt behalve aan de structurele ontwikkeling van de bedrijfseconomische resultaten op de gespecialiseerde bedrijven, ook aandacht geschonken aan de structurele ontwikkeling van de gehele sector.

In dit rapport worden de economische ontwikkelingen in de snijbloementeelt in de periode 1975-1990 beschreven en geanalyseerd en die voor de nabije toekomst geprognostiseerd.

De publikatie is geschreven door ir. A.G. Kijne, onder begeleiding van drs. M. Mulder en met ondersteuning van ir. V.C. Bouwman. De auteurs danken de collega's van LEI-DLO en die van de proefstations in Aalsmeer, Lisse, en Naaldwijk voor de medewerking en de ontvangen waardevolle opmerkingen.

De directeur,

L.C. Zachariasse

Den Haag, juli 1992

SAMENVATTING

1. Inleiding

Het doel van deze publikatie is een beeld te geven van de historische lange-termijn- en de voor de nabije toekomst verwachte ontwikkelingen in de snijbloementeel onder glas in Nederland op sector- en bedrijfsniveau. Op sectorniveau gaat het om de economische betekenis, de bedrijvenstructuur, teelttechniek en de internationale concurrentiepositie. Op bedrijfsniveau gaat het om de bedrijfsstructuur, de bedrijfsresultaten, inkomens uit en buiten het bedrijf, de investeringen en de financiële positie.

2. Snijbloementeel onder glas

In de onderzochte periode namen de netto-toegevoegde waarde en de exportwaarde van de snijbloementeel sterk toe. Ook de werkgelegenheid groeide. Er was een lichte toename van het aantal gespecialiseerde bedrijven met snijbloemen onder glas, terwijl het areaal snijbloemen ongeveer anderhalf maal zo groot werd.

De bedrijven zijn merendeels gespecialiseerd. In produktiehoeveelheid en omzet zijn de belangrijkste soorten: roos, chrysantheem, anjer, tulp, lelie, freesia en gerbera. Snijbloemen worden vooral geteeld in het Zuidhollands Glasdistrict (ZHG). Op teelttechnisch gebied vonden belangrijke ontwikkelingen plaats waardoor de fysieke produktie per oppervlakte-eenheid sterk toenam.

De binnenlandse produktie die op de veiling werd aangevoerd nam ruim acht maal toe. Het aandeel van de invoer in het totale aanbod nam sterk toe tot 12% in 1991. Vooral ingevoerd werden anjers, en in mindere mate rozen, orchideeën en chrysanthen. De landen van waaruit snijbloemen worden ingevoerd zijn tegenwoordig vooral Israël, Spanje en Kenya.

De export nam sterk toe tot meer dan 80% van de totale aanbod. Duitsland is nog steeds verreweg de belangrijkste afzetmarkt. Groeiende afzetmarkten zijn Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Italië en Zwitserland. De Nederlandse afzetmarkt voor snijbloemen blijft op Duitsland na de grootste.

De gemiddelde opbrengstprijzen van snijbloemen steeg nominaal, maar daalde reëel.

3. Kenmerken van het gespecialiseerde glassnijbloemenbedrijf

Gedurende de onderzochte periode nam de gemiddelde bedrijfsomvang in sbe van het gespecialiseerde bedrijf sterk toe. Dit was gedeeltelijk het gevolg van een toename in het (glas)areaal en deels van de toename in de kapitaalsintensiteit.

De inzet van arbeid nam in de onderzochte periode toe. De aandelen van de arbeid van ondernemer en gezinsleden namen af, terwijl dat van de arbeid van vast personeel toenam. Het grootste deel van het in het bedrijf vastgelegde vermogen bestond uit duurzaam kapitaal, waarbij vooral vermogen was vastgelegd in grond, gebouwen, glasopstanden, apparatuur en installaties.

De totale kosten op het gemiddelde gespecialiseerde bedrijf namen in de onderzochte periode sterk toe. De kostenstructuur is intussen niet veranderd. De opbrengsten namen eveneens toe. Het belangrijkste deel van de opbrengsten bestond uit de verkoop van snijbloemen. Dit aandeel groeide nog enigszins.

4. De rentabiliteit van de produktie per bedrijf

Gedurende de onderzochte periode waren op het gemiddelde bedrijf de opbrengsten gemiddeld 92% van de kosten. Met uitzondering van 1987 en 1988 waren de opbrengsten elk jaar minder dan 100% van de kosten. In de periode 1983-1987 werd door 40% van de bedrijven bijna elk jaar een lage rentabiliteit behaald.

In de eerste steekproefperiode (1977-1982) was de ruilvoet sterker negatief dan de bruto-productiviteit positief was, zodat de rentabiliteit negatief werd beïnvloed. De sterk negatieve ruilvoet werd vooral veroorzaakt door de hoge energieprijzen. Over de gehele tweede steekproefperiode (1983-1987) waren zowel de ruilvoet als de bruto-productiviteit positief, waardoor de rentabiliteit positief werd beïnvloed. De laatste jaren was de prijsontwikkeling weer minder gunstig, en ook de bruto-productiviteit was niet zo positief als in de tweede steekproefperiode, zodat de rentabiliteit weer minder gunstig was.

5. Het inkomen van het ondernemersgezin

Het ondernemersinkomen per ondernemer volgde de ontwikkeling van het bedrijfsresultaat op de voet. Het gemiddelde ondernemersinkomen per steekproefperiode verdrievoudigde bijna tot 69.000 gulden in 1988-1990. De spreiding in het ondernemersinkomen nam af.

Het totale inkomen steeg sterk tot gemiddeld 100.000 gulden in 1988-1990, en het aandeel van het ondernemersinkomen hierin steeg mee. Gemiddeld in gehele periode heeft in elk jaar bijna een derde van de bedrijven een negatief ondernemersinkomen, terwijl bij een vijfde van de bedrijven het ondernemersinkomen hoger is dan 100.000 gulden.

Terwijl het besteedbaar inkomen sterk fluctueerde gedurende de onderzochte periode, waren de gezinsbestedingen op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf tamelijk stabiel.

De bedrijven die in de periode 1983-1987 vaak een benedengemiddelde rentabiliteit behaalden onderscheiden zich van andere bedrijven doordat de betaalde belastingen en premies volkerverze-

keringen minder waren, er ontspaard werd en de bestedingen lager waren.

6. De financiering van het gezinsbedrijf

Op het gemiddelde gespecialiseerde bedrijf kwam in de onderzochte periode 206.000 gulden per jaar beschikbaar. De afschrijvingen leverden hiervan ongeveer de helft. De toestroom van vreemd vermogen fluctueerde sterk in samenhang met de omvang van de investeringen.

De bruto-investeringen (gemiddeld 139.000 gulden per jaar) vormden veruit het grootste deel van de besteding van de financiële middelen. In de meeste jaren werd aan het vermogen toegevoegd: gemiddeld 34.000 gulden per jaar.

Het gemiddelde vermogen was 1.521.000 gulden. Het vreemd vermogen vormde gemiddeld 44% van het totale vermogen en bestond gemiddeld voor 85% uit lang vermogen. De schommeling in de hoogte van het eigen vermogen hing sterk samen met die in de waarde van de grond. Herwaardering, met name van grond, bleek een belangrijke bron van vermogensvorming.

De solvabiliteit was tamelijk stabiel met gemiddeld 56%. Grote bedrijven en bedrijven met jonge ondernemers hadden gemiddeld een relatief lage solvabiliteit. Het rendement op het eigen vermogen was gemiddeld sterk negatief.

Bij de bedrijven die in de periode 1983-1987 de meeste jaren een lage rentabiliteit behaalden nam het in duurzame produktiemiddelen vastgelegd vermogen af doordat ze weinig investeerden in zowel bedrijfsuitbreiding als in het op peil houden van de moderniteit van het produktieapparaat.

7. Toekomstverkenning

Er mag verwacht worden dat de snijbloemenexport verder zal toenemen. Het belang van Europa als afzetmarkt zal daarbij iets afnemen.

Door de groeiende afzetmarkt zal de produktieomvang verder kunnen toenemen. Dit wordt bereikt door een groter areaal en een hogere fysieke opbrengst per oppervlakte-eenheid. Een deel van de toename van het areaal zal worden opgevangen door gebieden buiten het Zuidhollands Glasdistrict.

Het aantrekken en vasthouden van personeel is een groot probleem dat vermoedelijk verder zal toenemen.

Het continuïteitsperspectief van de produktierichting snijbloementeel als geheel is gunstig. Het continuïteitsperspectief van de verschillende gewassen en bedrijfstypen loopt echter uiteen. Voor veel kleine bedrijven zijn de vooruitzichten redelijk tot slecht. Het valt te verwachten dat 15 à 25 procent van de snijbloemenbedrijven op termijn zal verdwijnen.

SUMMARY

1. Introduction

The purpose of this study is to consider the historical long-term development and the development expected in the near future in the Dutch production of cut flowers under glass, both at sector and at firm level. At the sector level, the economic importance, the number and size of the firms, technological developments and international competition. At the firm level, a study will be made of the structure of the holdings, their profitability, the income of the entrepreneur and his/her family, the size of the investments and the financial position.

2. The production of cut flowers under glass

The net value added of the production of cut flowers under glass and the value of the export increased substantially. The employment in the production of cut flowers under glass also increased. There has been a small increase in the number of cut flower firms, while the total area of cut flowers under glass increased with about 50% in the period 1975-1991.

Considering volume and value of production, the most important crops are: Roses, Chrysanthemums, Carnations, Tulips, Lilliums, Freesias and Gerberas. Because of important improvements in production technology, the physical production per m² increased enormously. The Dutch production of increased cutflowers delivered at the auctions, about 95% of the total supply, more than eight times. The share of the imports in the total supply increased to 12% in 1991. The main import product Carnations, and in a lower degree also, Roses, Orchids and Chrysanthemums. Today, the countries from which most cut flowers are imported are Israel, Spain and Kenya.

The share of exports rise to more than 80% of the total supply in 1988. The biggest exportproduct is Roses, followed by Carnations, Tulips and Chrysanthemums. Germany is still by far the most important export market. Growing export markets are France, the United Kingdom, Italy and Switzerland. The Dutch market for cut flowers produced or traded in the Netherlands is the second largest, after Germany.

The average real price for cut flowers declined in the period under consideration.

3. Characteristics of the firms specialized in the cultivation of cut flowers under glass

During the period under consideration, the average size of the specialized firm increased. Partly, this was the result of an increase in (glass) area, but the increase in the use of capital.

The use of labour increased on the average specialized firm. The entrepreneur and the permanent employees supplied most of labour, but the shares of labour supplied by the entrepreneur and his/her family decreased, while the share of labour by permanent employees has risen. Most of the capital invested in the firm consisted of durable means of production. Capital was especially invested in land, buildings and glasshouses, and equipment and installations. The increase in the investment of capital was larger than the increase of labour, so the capital/labour quote increased. The larger firms had a relatively high capital/labour quote.

The total costs on the average specialized firm increased substantially during the considered period. The structure of costs on the average firm didn't change.

The returns of the average firm also increased during the period under study. The main share of the returns consisted of the sale of cut flowers. This share still slightly increased, so that also the specialisation of the average firm increased.

4. The profitability of the production per firm

On the average specialized firm the returns were on average 92% of the costs of production during the studied period. On the larger firms the rate of return was considerably higher than the average. The firms that realized less than average rates of returns for most years during the period 1983-1987, differ from other firms especially by smaller size and less specialization.

In the first sample period (1977-1982) the absolute value rate of negative exchange was higher than gross productivity, so the rate of exchange was influenced negatively. The negative rate of exchange was especially caused by the high costs of energy. During the second sample period (1983-1987) both the rate of exchange and the gross productivity were positive, so the rate of return was influenced favourably. In recent years the developments in the prices are less positive, and also gross productivity was not as positive as during the second sample period. Therefor the rate of return was less favourable again.

5. The income of the entrepreneur's family

The entrepreneur's income (i.e. labour return plus the cost of own capital) on the average specialized firm closely followed the development of the firm's result. The average entrepreneurs

income per sample period nearly tripled to 69,000 guilders in 1988-1990. The spreading of the entrepreneur's income decreased.

The total yearly income increased sharply to on average 100,000 guilders in 1988-1990. The share of the entrepreneur's income rised accordingly. At the larger firms, the total income and the share of the entrepreneur's income in terms total income was considerably higher than for the smaller firms.

Whilst on the average specialized firm the spendable income showed large variation during the period under consideration, the family's expenditure was rather stable.

The firms that had a less than average rate of return for most years during the period 1983-1987, differed from other firms by paying relatively low amounts of taxes and social security contributions, and by having negative savings and lower expenditures.

6. The financing of the family firm

During the period under consideration the amount of available financial means on the average specialized firm was on average 206,000 guilders. About half of this amount was due to depreciations. The size of (bank)loans varied showed a large variation in accordance with the amount of capital used for investments.

The expenditure of the firm's financial means mainly consisted of gross investments (on average 139,000 guilders). In most years capital was added to the average specialized firm: on average 34,000 guilders per year.

The average amount of the firm's capital was 1,521,000 guilders. On average the share of (bank) loans was 44%, which consisted for 85% of long-term loans. The variation in the amount of own capital was mainly the result of variation in the value of land. Revaluation, especially of land, was a large source of capital formation.

The solvency/solvability? was rather stable with on average 56%. Large firms and firms with young entrepreneurs achieved on average relatively low solvency. The rate of return on the own capital was on average negative.

In the firms which had a low rate of return in most years during the period 1983-1987, the invested capital in durable means of production declined because these firms invested little in both firm expansion and in maintaining the modernity of the durable means of production.

7. An exploration of the future

It can be expected that the export of cut flowers from the Netherlands will further increase. The importance of the European market will also further increase.

Due to the growing size of the market, also the amount of production will further increase. This will be reached by a larger production area and a higher physical production per area.

Recruiting and keeping of good labour is a large problem that will probably further increase.

The continuation prospect of the cut flower production sector in total is favourable. However, the continuation prospects of the different crops will vary. The development of individual firms as has been the case in the past, will vary widely. Partly this is due to the cultivated crop at the firm. But apart from that, the prospects of relatively many small firms is reasonable to bad. It may be expected that 15 à 25% of the specialised firms will discontinue in the near future.

1. INLEIDING

1.1 Achtergrond en doelstelling

Jaarlijks schetst LEI-DLO een beeld van de bedrijfsresultaten, het inkomen en de financiering van de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven (zie Van Noort, diverse jaren; Boers, 1991). De betrokken publikaties die een beschrijvend karakter hebben, behandelen één jaar en worden zo spoedig mogelijk na het afsluiten van het boekjaar uitgebracht. De publikaties geven elk afzonderlijk geen inzicht in de langere-termijn-ontwikkelingen. Aangezien zowel overheid als bedrijfsleven grote interesse tonen in gegevens over de ontwikkeling over een langere periode, is het zinvol de jaarlijkse gegevens nader te analyseren.

Het doel van deze publikatie is dan ook een beeld te geven van de historische langere-termijn-ontwikkelingen en de voor de nabije toekomst verwachte ontwikkelingen in de snijbloementeel op sector- en op bedrijfsniveau. Op sectorniveau gaat het om de economische betekenis van de snijbloementeel, de bedrijvenstructuur, de teelttechniek en de internationale concurrentiepositie. Op bedrijfsniveau gaat het om de bedrijfsstructuur, de bedrijfsresultaten, de inkomens uit en van buiten het bedrijf, de investeringsactiviteit en de financiële positie van de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven. Uiteindelijk gaat het op beide niveaus om de continuïteitsperspectieven.

1.2 Methode en representativiteit

Het onderzoek is beschrijvend en analyserend van aard. De bij de beschrijving op sectorniveau (in hoofdstuk 2) gebruikte gegevens zijn afkomstig uit diverse bronnen, die op de desbetreffende plaatsen vermeld zullen worden. De in hoofdstuk 3 tot en met 6 gepresenteerde gegevens zijn afkomstig uit de bedrijfseconomische boekhoudingen en financiële administraties van bedrijven, welke op de afdeling Tuinbouw van LEI-DLO ten behoeve van rentabiliteits- en financieringsonderzoek worden bijgehouden. De betrokken bedrijven worden elke vijf à zes jaar op basis van een gestratificeerde steekproef geworven. De steekproef is representatief voor de bedrijven (Van Noort, 1978, 1983 en 1989):

1. waarvan de ondernemer een agrarisch hoofdberoep heeft;
2. waarvan de bedrijfsomvang minimaal 70 sbe (t/m 1987) dan wel minimaal 16 nge (vanaf 1988) bedraagt;
3. waarvan 60% of meer van het totale aantal sbe betrekking heeft op glastuinbouw (t/m 1987);
4. waarvan 50% of meer van de sbe glastuinbouw betrekking heeft op snijbloemen (t/m 1987);

5. waarvan 66 2/3 van de nge betrekking heeft op de teelt van snijbloemen onder glas (vanaf 1988).
De steekproef vertegenwoordigde in 1989 een populatie van 3 368 bedrijven met een glasoppervlakte van 3 316 hectare oftewel 87% van het landelijke areaal.

Jaarlijks treden er veranderingen op in de populatie van de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven. Enerzijds verdwijnen bedrijven uit de populatie door een te grote vermenging met andere teelten, overschakeling naar een andere gespecialiseerde productierichting, faillissement, overlijden van de ondernemer of bedrijfsbeëindiging. Anderzijds treden bedrijven toe tot de populatie van gespecialiseerde snijbloemenbedrijven, bijvoorbeeld door de stichting van een nieuw bedrijf van dit type, specialisatie op de teelt van snijbloemen door bedrijven uit andere productierichtingen of toename van de bedrijfsomvang van gespecialiseerde snijbloemenbedrijven tot boven 70 sbe. Op het moment dat de steekproef getrokken wordt, zijn al deze ontwikkelingen daarin verwerkt. Gedurende een periode van vijf à zes jaar wordt de samenstelling van de steekproef niet meer aangepast aan ontwikkelingen die zich dan in de populatie voordoen. Door middel van het jaarlijks aanpassen van de wegingsfactoren (door de samenstelling van de steekproef te vergelijken met die van de populatie) vindt er evenwel correctie daarvoor plaats. Deze correctie kan echter niet voorkomen dat tussen het laatste jaar van een steekproefperiode en het eerste jaar van de daaropvolgende, afwijkingen voorkomen die toegerekend moeten worden aan imperfecties in de steekproef.

Sinds 1975 zijn er twee volledige steekproefperiodes geweest, waarvan de eerste begon met het jaar 1977. Teneinde het aantal steekproefovergangen te beperken worden bij de bespreking van de ontwikkelingen op bedrijfsniveau de jaren 1975 en 1976 buiten beschouwing gelaten. De tweede volledige steekproefperiode begon voor het Zuidhollands Glasdistrict (ZHG) in 1983 en voor de bedrijven daarbuiten in 1982. Om praktische redenen en omdat de meeste gespecialiseerde bedrijven met snijbloemen onder glas zich in het ZHG bevinden, wordt 1983 als beginjaar van de tweede steekproefperiode genomen. De jaren 1988 tot en met 1990 worden in verband met de actualiteitswaarde meegenomen, ook al betreft het hier geen volledige steekproefperiode. Op het moment van afsluiten van deze publikatie was de boekhouding over 1991 nog niet afgerond.

1.3 Opbouw van het verslag

In hoofdstuk 2 wordt een beschrijving gegeven van de ontwikkeling van de snijbloementeelt op sectorniveau. In de hoofdstukken 3 tot en met 6 wordt de ontwikkeling van de snijbloementeelt op bedrijfsniveau beschreven. In hoofdstuk 7 wordt een beeld geschetst van de te verwachte ontwikkelingen van de snijbloemen-

teelt. De conclusies van dit onderzoek zijn in hoofdstuk 8 neergelegd.

De opzet van dit verslag is ten behoeve van de leesbaarheid zo gekozen dat een aanzienlijk deel van het cijfermateriaal in de bijlagen is opgenomen. In de tekst is meestal gewerkt met gemiddelden (van aandelen) binnen de twee steekproefperioden. De oorspronkelijke jaargegevens, aangevuld met die over 1975 t/m 1976, zijn in de bijlagen verwerkt. Voor een volledig overzicht van de bedrijfseconomische ontwikkeling in de diverse jaren wordt verwezen naar de reeds genoemde jaarlijkse publikaties.

De nominale gegevens zijn in deze publikatie allen gedeeld met als index de ontwikkeling van de koopkracht van de gulden (zie LEI/CBS, 1990) en als basisjaar 1985. De betreffende gegevens voor de jaren 1979 tot en met 1985 zijn gecorrigeerd voor de daarin verwerkte WIR-invloeden. In bijlage 5 zijn de gebruikte kengetallen en begrippen gedefinieerd.

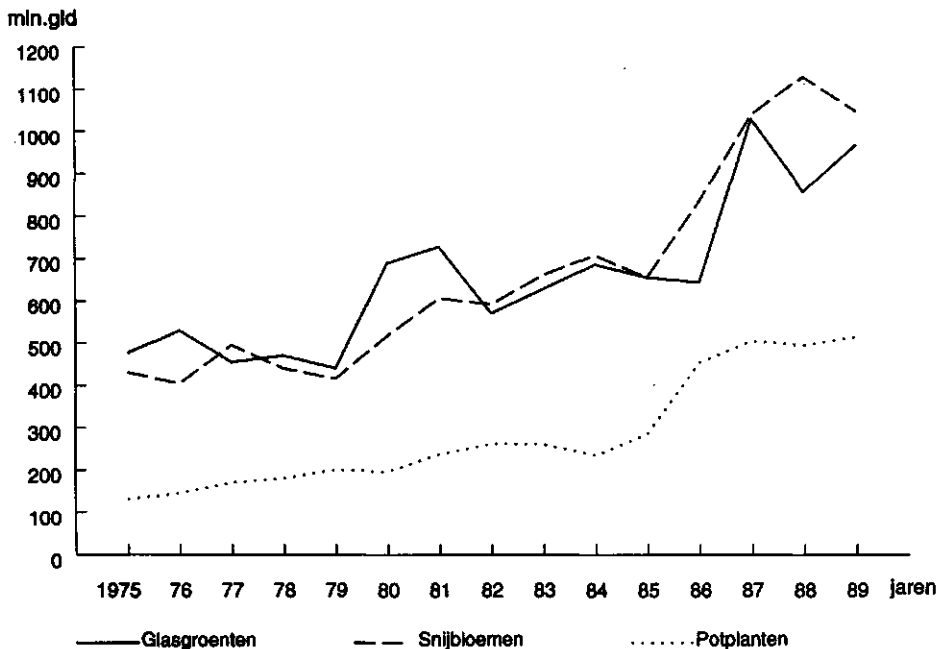
2. SNIJBLOEMENTEELT

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk geeft een beeld van de produktierichting snijbloementeel onder glas en de ontwikkelingen hierin vanaf 1975 tot heden. Allereerst wordt ingegaan op enige aspecten van de economische betekenis van de produktierichting: de netto-toegevoegde waarde, de export en de werkgelegenheid. Vervolgens wordt ingegaan op het aantal bedrijven en het areaal, de teelttechniek, en de markt. In de paragraaf over de markt komen aan de orde het binnenlandse aanbod, de invoer, de uitvoer, het binnenlandse verbruik en de prijsontwikkeling.

2.2 Economische betekenis

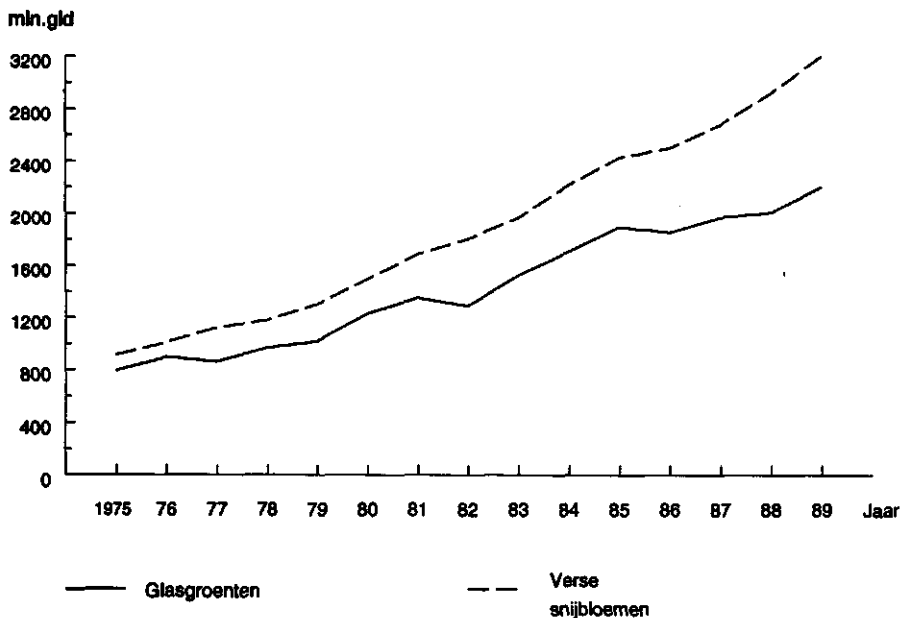
De netto-toegevoegde waarde van de snijbloementeel onder glas is sinds 1975 ruim verdubbeld (zie figuur 2.1). De potplan-

Figuur 2.1 Netto-toegevoegde waarde in de glastuinbouw, naar produktierichting, 1975-1990 (* miljoen gulden, voor Wir)

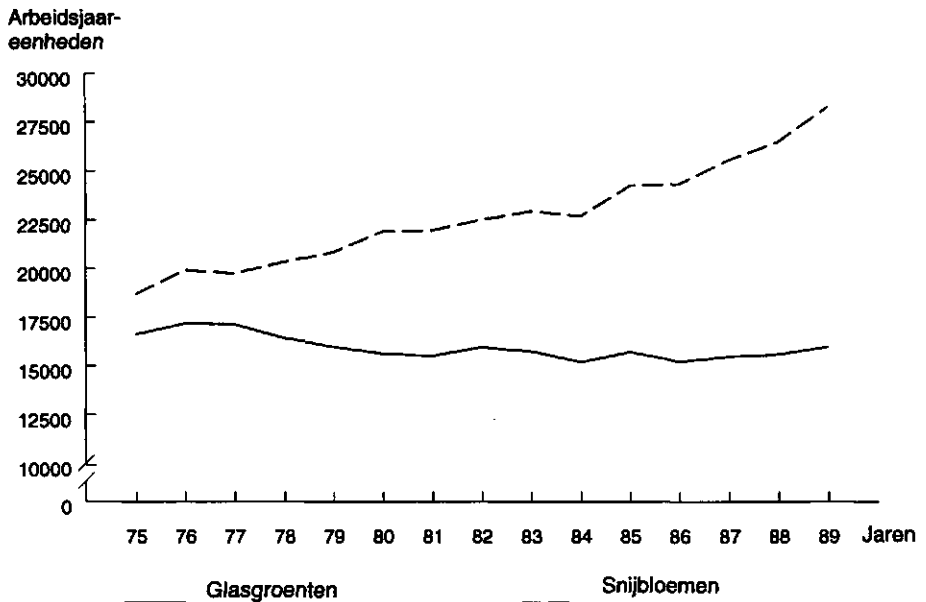
tenteelt gaf een nog sterkere groei, maar begon op een veel lagere waarde. In de glasgroenteteelt was de groei in de netto-toegevoegde waarde ongeveer even groot als in de snijbloemensector.

De waarde van de export van snijbloemen is groter dan die van glasgroenten of van potplanten (zie figuur 2.2). De exportwaarde van snijbloemen is sinds 1975 ruim viervoudigd. Ook in de andere glassectoren nam de exportwaarde sterk toe gedurende de onderzochte periode. Het waarde-aandeel van snijbloemen in de totale agrarische export nam toe: dit was 4,0% in 1975 en 6,1% in 1991 (EXMIS, 1992). In vergelijking met andere glasteelten, wordt in de produktierichting snijbloemeteelt een groot deel van de binnenlandse produktie geëxporteerd. In paragraaf 2.6.1 zal nader worden ingegaan op de export.

Figuur 2.2 Export in de glastuinbouw, per produktierichting, 1975-1990 (* miljoen gulden)

De werkgelegenheid in de snijbloemeteelt is in de onderzochte periode meer dan anderhalf maal zo groot geworden, terwijl de werkgelegenheid in de glasgroenteteelt enigszins daalde, zie figuur 2.3.

Figuur 2.3 *Werkgelegenheid in de glastuinbouw, per produktierichting, 1975-1990 (in arbeidsjaareenheden)*

2.3 Aantal bedrijven en areaal

Het aantal bedrijven met snijbloemen onder glas in Nederland is in de periode 1976-1991 toegenomen van 4 493 naar 5 437 (zie bijlage 1). Zowel het aantal gespecialiseerde bedrijven als het aantal bedrijven uit andere produktierichtingen met snijbloemen onder glas is toegenomen. In samenhang hiermee is het totale areaal snijbloemen onder glas toegenomen, namelijk van 2 115 hectare in 1976 naar 3 733 hectare in 1991.

In 1976 waren er in Nederland 3 313 en in 1991 4 027 gespecialiseerde bedrijven. De toename in het aantal bedrijven heeft zich met name voorgedaan bij de grote bedrijven. Het aantal bedrijven kleiner dan 250 sbe is in deze periode afgenomen van 1 724 naar 1 143, terwijl het aantal bedrijven groter dan 1 000 sbe is verzevenvoudigd.

De samenstelling van de groep gespecialiseerde bedrijven is in de onderzochte periode sterk veranderd. Van de 3 315 bedrijven in 1976 zijn in 1991 1 515 nog steeds een gespecialiseerd bedrijf met snijbloemen onder glas. De rest is overgeschakeld of opgeheven. Van de 4 027 gespecialiseerde bedrijven in 1991 zijn dus

2 512 (=4 027-1 515) uit andere produktierichtingen afkomstig of in de periode nieuw gesticht (zie bijlage 1).

Het belang van de gespecialiseerde bedrijven in de teelt van snijbloemen onder glas was in 1976 hoog en is sindsdien nog toegenomen. In 1976 werd 90% van de totale sbe gerealiseerd op deze bedrijven; in 1991 was dat percentage gestegen tot 95.

De teelt van snijbloemen onder glas vindt met name plaats in provincie Zuid-Holland. Het aandeel van deze provincie in het totale areaal is zowel aan het begin als het eind van de onderzochte periode ruim 60% (zie bijlage 2).

2.4 Teelttechniek

2.4.1 Algemeen

De snijbloementeelte maakte vanaf 1975 op teelttechnisch gebied een snelle ontwikkeling door, waardoor de fysieke produktie per m² sterk toenam. Bij alle belangrijke gewassen nam de fysieke produktie per m² sterk toe (zie tabel 2.1). Dit was echter vooral het geval bij gerbera, anjer, chrysanthe en roos.

De verhoging van de (fysieke) opbrengst per oppervlakte-eenheid is bereikt door een betere ruimtebenutting, veredeling én introductie van produktievere rassen en optimale afstemming van het teeltplan. In het begin van de onderzochte periode werd vooral beter onderkend hoe het gewas reageert op licht en andere klimaatsfactoren, zoals temperatuur en kooldioxide (CO₂). Kassen en kas-klimaat werden daarom beter aangepast aan de teelt.

Tabel 2.1 Fysieke produktie (in stuks) per m² voor de gemiddelde snijbloem onder glas en voor de belangrijkste snijbloemsoorten in de jaren 1975-1991

	1975 t/m 1980	1981 t/m 1985	1986 t/m 1990	1991
Gemiddeld	154	175	201	201
Roos	155	181	209	230
Chrysanthe	98	133	150	161
Anjer	111	151	212	232
Lelie	.	137	146	149
Freesia *)	155	178	183	181
Gerbera	97	108	140	165

*) Vanaf 1976.

Vanaf begin jaren tachtig nam de teelt op een substraat, meestal steenwol, sterk toe. Substraatteelt kan een goede oplos-

sing vormen voor bodemziekten en leidt vaak tot een verhoging van de produktie per oppervlak. Hierbij speelde mee dat vanaf begin jaren tachtig het gebruik van methylbromide voor grondontsmetting voor steeds meer grondteelten werd verboden, waardoor bodemziekten moeilijker te bestrijden werden of de kosten van de grondontsmetting veel hoger werd. De substraatteelt vereist hoge investeringen. Om teelttechnische en/of economische redenen wordt deze teelt (nog) niet bij alle snijbloemeteelten toegepast. In 1991 werd substraatteelt op zo'n 16% van het totale areaal aan snijbloemen toegepast (PVS, 1992). Dit percentage is (nog) laag in vergelijking met dat in de glasgroentesector (meer dan 60%).

Assimilatiebelichting kwam vanaf de tweede helft van de tachtiger jaren sterk op. Belichting geeft vaak een betere kwaliteit snijbloem en een hogere (jaarrond) produktie. Of de vereiste hoge investeringen voor assimilatiebelichting economisch rendabel zijn is niet bekend. Assimilatiebelichting werd in 1991 volgens een enquête van het PVS op 14% van het areaal toegepast (PVS, 1992).

De laatste jaren wordt voor aantal teelten voor de vermeerdering van het plantmateriaal weefselkweek toegepast. Weefselkweek geeft de mogelijkheid om ziektevrije planten en nieuwe selecties snel te vermeerderen tot homogene handelspartijen.

Aan het eind van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig gaven de stijgende energieprijzen een stimulans tot het verrichten van energiebesparende investeringen. Er werd vooral geïnvesteerd in rookgascondensators, scherminstallaties en klimaatcomputers (Van der Velden et al., 1990).

Enige mechanisatie werd geïntroduceerd voor sommige teelten, vooral voor bewerkingen na de oogst. Dit had als hoofddoel arbeid te besparen, maar gaf een mogelijkheid tot sneller teeltopvolging.

Gedurende de onderzochte periode is het assortiment verbreed en heeft er een betere afstemming van het teeltplan plaatsgevonden.

2.4.2 Ontwikkeling per gewas

Bij de roos werden met name in het begin van de onderzochte periode meer produktieve cultivars geïntroduceerd en nam het belang van kleinbloemige soorten toe. Ook wordt de laatste jaren veel meer doorgestookt in de winter. Recent zijn meer rozentelers overgegaan op substraatteelt en gebruik gaan maken van assimilatiebelichting. Volgens de enquête van het PVS werd in 1991 op 25% van het areaal substraatteelt en op 43% assimilatiebelichting toegepast (PVS, 1992). Assimilatiebelichting geeft naast een hogere produktie ook steviger takken.

Bij de chrysaant vond gedurende de onderzochte periode een sterke rassenverbreding plaats, met name begin jaren tachtig. Nieuwe rassen met een kortere groeiduur en met een betere ziekteresistentie werden geïntroduceerd. Eind jaren zeventig werd overgegaan op het (snellere) planten met perspotten. Begin jaren

tachtig leidde het gebruik van een energiescherm tot betere klimaatomstandigheden. Eind jaren tachtig kwam assimilatiebelichting ook bij chrysaant in opmars (in 1991 13% volgens het PVS). Op ongeveer 10% van de bedrijven is de oogstband als arbeidsbespaarde maatregel ingevoerd.

Bij de anjer werden veel verbeterde cultivars in gebruik genomen, met name cultivars met een betere resistentie tegen de schimmel Fusarium. Ook is men een breder assortiment op de bedrijven gaan telen om het risico te spreiden. Daarnaast is men vroeger gaan planten waardoor het teeltseizoen langer werd en daarmee de produktie per jaar toenam. Verder vond enige overschakeling naar substraatteelt plaats, vooral als gevolg van de Fusarium problemen. Volgens de enquête van het PVS in 1991 was 18% van het areaal substraatteelt (PVS, 1992). Naast de tros- en grootbloemige anjersoorten worden steeds meer andere soorten geteeld.

Bij de tulp speelde in het begin van de onderzochte periode mechanisering een belangrijke rol. Verder heeft in de gehele onderzochte periode verruiming van het seizoen plaatsgevonden. Dit kon worden bereikt door betere bewaar- en broeitechnieken. Vanaf halverwege de jaren tachtig is de ijsteelt iets belangrijker geworden.

Bij de lelie werd de teelttechniek vooral verbeterd door het afstemmen van de klimaatcondities. Verder kwamen er nieuwe cultivars met een kortere groeidiur waardoor meer teelten per jaar mogelijk werden. Ook heeft belichting (13% van het areaal 1991 (PVS, 1992)) gezorgd voor een langer groeiseizoen.

Bij de fresia werd in de zeventiger jaren het belang van de juiste (koele) grondtemperatuur ingezien, waardoor de kassen en het kasklimaat hier beter op werden ingesteld. Daarnaast werd het groeiseizoen verlengd door betere teelttechnieken. In het begin van de tachtiger jaren vond verdere verbetering van het kasklimaat plaats door het gebruik van energie- en/of zonschermen. Ook werd vanaf begin tachtiger jaren steeds meer gebruik gemaakt van grondkoeling. Door de introductie van de plantmachine wordt arbeidstijd bespaard en kunnen de teelten elkaar sneller opvolgen.

Vanaf ongeveer 1985 wordt bij de gerbera vooral gebruik gemaakt van uitgangsmateriaal verkregen door weefselkweek, waardoor het uitgangsmateriaal vrij is van onder andere de schimmel Phytophthora. Ook konden met behulp van de weefselkweek sneller nieuwe, betere rassen op de markt gebracht worden. Verder is vanaf rond 1985 de substraatteelt sterk in opkomst gekomen, voornamelijk door problemen met de grondteelt. In 1991 werd 44% van de gerbera's op substraat geteeld (PVS, 1992). Bij substraatteelt is men (weer) 2-jarig gaan telen in plaats van 1-jarig, omdat de 1-jarige substraatteelt niet of minder rendabel is.

2.5 Markt

2.5.1 Binnenlands aanbod en invoer

Het totale aanbod van snijbloemen nam sterk toe gedurende de onderzochte periode. Het aandeel van de invoer in het totale aanbod nam in de onderzochte periode toe van ongeveer 4% in 1975 tot 13% in 1990 (VBN, 1991). Het grootste deel van het aanbod wordt via de veiling verhandeld.

De binnenlandse snijbloemenproductie is veel groter dan het eigen verbruik. De snijbloemeteelt onder glas kan een groot assortiment vrijwel het gehele jaar door leveren. Gedurende de onderzochte periode verdubbelde de totale binnenlandse produktie die op de veiling werd aangevoerd van 3 940 miljoen stuks in 1975 tot 7 968 miljoen stuks in 1991. De omzet viervoudigde in deze periode van ongeveer 933 miljoen gulden in 1975 tot 3.174 miljoen gulden in 1991. Reëel gezien betekende dit bijna een verdubbeling van de omzetwaarde.

Tabel 2.2 Binnenlandse aanvoer (in miljoen stuks) op de veiling van de belangrijkste snijbloemsoorten in de jaren 1975-1991

Soort	Jaar				
	1975	1980	1985	1990	1991
Roos	978	1 253	1 415	1 980	2 068
Chrysan	372	573	769	1 127	1 197
Anjer	446	551	616	583	567
Tulp	539	501	781	906	854
Lelie	121	166	215	305	310
Fresia	408	565	623	563	573
Gerbera	49	237	320	315	322
Overige	1 027	1 184	1 379	2 067	2 077
Totaal	3 940	5 030	6 118	7 846	7 968

Tijdens de onderzochte periode nam de produktieomvang van gerbera, chrysan en lelie sterker toe dan gemiddeld, zie tabel 2.2. De produktieomvang van roos, chrysan en lelie nam gestaag toe, met uitzondering van begin jaren tachtig toen er een terugval van de groei te zien was als gevolg van areaalsafname. Bij anjer nam de produktieomvang grofweg toe tot 1982, waarna zij min of meer constant bleef. Dit hing samen met een redelijk constant areaal tot 1981 en daarna een sterke daling, in combinatie met een sterke toename in de fysieke produktie per oppervlakte-eenheid gedurende de gehele onderzochte periode. De produktieom-

vang van tulp varieerde sterk, maar grofweg kan gezegd worden dat de produktieomvang min of meer constant was tot begin jaren tachtig, waarna zij steeg. Bij freesia fluctueerde de produktieomvang ook sterk, maar er was een lichte groei te zien als gevolg van een toename in de fysieke produktie per oppervlakte-eenheid in combinatie met een min of meer constant areaal. Bij gerbera nam de produktieomvang, evenals het areaal, toe tot halverwege de jaren tachtig. Daarna bleef de produktieomvang min of meer gelijk door een afnemend areaal in combinatie met een toename in de fysieke produktie per oppervlakte-eenheid.

In 1980 werden snijbloemen ingevoerd ter waarde van 114 miljoen gulden, en in 1991 ter waarde van 338 miljoen gulden. Vooral ingevoerd worden anjers (in 1990 bijna de helft van de hoeveelheid invoer in stuks), rozen, orchideeën en chrysanten. Bij de invoer van snijbloemen gaat het voor een gedeelte om snijbloemen die via Nederland weer in het buitenland worden verkocht. In Nederland komen buitenlandse snijbloemen vooral op de markt als de eigen produktie achter blijft.

De landen van waaruit snijbloemen worden ingevoerd zijn tegenwoordig vooral Israël, Spanje en Kenya (zie tabel 2.3). Ingevoerd worden vanuit Israël vooral anjers, rozen en gipskruid, vanuit Spanje bijna uitsluitend anjers, en vanuit Kenia vooral diverse soorten zomerbloemen en trosanjers. Gedurende de onderzochte periode is het relatieve belang van Israël als invoerland sterk afgenomen, terwijl de belangen van Spanje en Kenia sterk toenamen.

Tabel 2.3 *Herkomst van snijbloemen in Nederland vanuit belangrijkste importlanden (in % totale waarde invoer) en totale invoer*

Land	1980	1985	1990	1991
Israël	55	42	38	38
Spanje	2	8	16	15
Kenya	2	8	13	14
Zimbabwe	0	0	7	7
Bondsrepubliek Duitsland	3	5	5	5
Verenigd Koninkrijk	3	4	3	3
Italië	6	4	3	2
Thailand	7	6	2	2
Colombia	7	4	2	4
Ethiopië	0	5	2	1
Republiek Z-Afrika en Namibië	5	4	0	1
Overige landen	10	10	9	6
Totaal gehele wereld %	100	100	100	100
In miljoen gulden	114	170	301	338

Bron: Exmis.

Tegenwoordig worden ook droogbloemen, loof en mossen vaak tot de snijbloemen gerekend. Als deze meegenomen worden bij de invoer, dan zijn ook de Verenigde Staten en Costa Rica belangrijke invoerlanden.

2.5.2 Export en binnenlands verbruik

Gedurende de onderzochte periode was er een toename van de export, en ook enigszins van de binnenlandse vraag. Het aandeel van de export is veel groter dan dat van het binnenlandse verbruik. Het aandeel van de export nam in de onderzochte periode sterk toe tot naar schatting 82% van de totale hoeveelheid omzet in 1988 (Sluys, 1991).

De waarde van de export aan snijbloemen uit Nederland is in de onderzochte periode toegenomen van 928 miljoen gulden in 1975 (PVS, 1975) tot 3774 miljoen gulden in 1991 (Exmis, 1992). In 1990 was het volume van de export 6 000 miljoen stuks (exclusief mengboeketten; PVS, 1990). De belangrijke exportgewassen zijn roos met in 1990 ruim 1300 miljoen stuks exclusief mengboeketten, anjer, tulp en chrysaant met in 1990 alle rond de 700 miljoen stuks exclusief mengboeketten (PVS, 1990).

Duitsland is nog steeds verreweg de belangrijkste afzetmarkt, hoewel het relatieve belang sterk afnam tussen 1980 en 1991 (zie tabel 2.4). Na Duitsland volgen de groeiende afzetmarkten van Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Naar Frankrijk worden van de belangrijke exportgewassen relatief veel tulpen en weinig anjers geëxporteerd, terwijl naar het Verenigd Koninkrijk relatief veel anjers en chrysaanten en maar weinig tulpen en rozen worden geëxporteerd. Groeiende afzetmarkten naast Frankrijk en

Tabel 2.4 Export van snijbloemen uit Nederland naar de belangrijkste exportlanden (in % totale waarde export)

Land	1980	1985	1990	1991
Duitsland	70	51	44	49
Frankrijk	10	12	15	14
Verenigd koninkrijk	3	7	11	10
Italië	1	3	4	4
Zwitserland	3	4	4	4
Verenigde Staten	0	9	4	3
België/Luxemburg	5	3	3	3
Oostenrijk	3	3	3	3
Overige landen	5	8	12	10
Totaal gehele wereld %	100	100	100	100
In miljoen gulden	1.502	2.459	3.549	3.774

Bron: Exmis.

het Verenigd Koninkrijk zijn Italië en Zwitserland. Naar Italië worden naast chrysanten vooral veel gerbera's en orchideeën geëxporteerd, maar nauwelijks anjers. Naar Zwitserland worden naast rozen vooral tulpen, gerbera's en chrysanten geëxporteerd.

In de wereld snijbloemenhandel is het aandeel van Nederland 60% (PVS en AIDH, 1991). In het Nederlandse aandeel zit geen structurele beweging (Hack en Tap, 1992). Andere landen met belangrijke aandelen in de wereld snijbloemenexport zijn in 1990 Colombia (10%), Italië (6%) en Israël (4%). De export van deze landen is binnen de EG-markt vooral geconcentreerd op de afzetmarkten van Duitsland en Engeland.

Ook de Nederlandse markt is een belangrijke markt. Deze afzetmarkt is op Duitsland na de grootste. Nederlanders hebben per hoofd van de bevolking het hoogste verbruik van snijbloemen. In 1989 was dit 150 stuks. De consumptie bestaat vooral uit de relatief goedkope bloemen. In de onderzochte periode nam het gebruik van mengboeketten sterk toe. Nederlanders kopen vooral bloemen voor eigen verbruik (45%), maar ook vaak voor speciale gelegenheden (30%). De herkomst van de Nederlandse consumptie is hoofdzakelijk de eigen produktie (90%).

In 1990 komt de totale Nederlandse uitgave aan snijbloemen overeen met een uitgave per hoofd van de bevolking van naar raming 77 gulden. Internationaal gezien is dit een hoog bedrag. Italianen, Zwitsers, Noren, Japanners en West-Duitsers geven vergelijkbare bedragen uit aan bloemen, maar het gemiddelde aantal bloemen dat zij hiervoor kopen is, met uitzondering van West-Duitsers, veel minder.

Het totale binnenlandse verbruik van snijbloemen is in de onderzochte periode duidelijk toegenomen, zowel in waarde als in hoeveelheid. De binnenlandse consumptie had in 1978 een waarde van 780 miljoen gulden (Bodde, 1988), in 1985 een waarde van 1.015 miljoen gulden, en in 1990 een waarde van naar raming 1.150 miljoen gulden. Tot 1980 was er sprake van een enorme binnenlandse marktgroei, maar na 1980 hield de consumptie geen gelijke tred meer met de groei in het aanbod.

2.5.3 Prijsontwikkeling

De prijsontwikkeling is een gevolg van de ontwikkelingen in vraag en aanbod. Gedurende de onderzochte periode nam op de veiling de gemiddelde opbrengstprijs van Nederlandse snijbloemen per stuk toe van 24 cent in 1975 tot 40 cent in 1991, zie tabel 2.5. Reëel gezien betekende dit echter een afname van 41 cent in 1975 tot 37 cent in 1991 (in centen van 1985). Gemiddeld betekende dit een reële prijsdaling van iets minder dan 1% per jaar.

Tabel 2.5 Gemiddelde prijzen van Nederlandse snijbloemen (inclusief doordraai, exclusief invoer) in de jaren 1975-1991

	1975-1980	1980-1985	1985-1990	1991
Gemiddeld	28,1	35,2	36,4	39,8
Roos	26,6	32,4	33,0	36,3
Chrysanth	37,7	53,5	51,9	51,4
Anjer	25,6	28,6	28,0	29,1
Tulp	19,9	23,6	25,7	29,7
Lelie	43,7	60,0	69,6	73,7
Freesia	19,6	23,4	25,3	29,4
Gerbera	44,2	47,2	41,9	44,0

3. KENMERKEN VAN HET GESPECIALISEERDE SNIJBLOEMENBEDRIJF

3.1 Inleiding

In het voorgaande hoofdstuk zijn de ontwikkelingen in de snijbloementeel op sectorniveau beschreven. In dit en de volgende drie hoofdstukken wordt de aandacht gericht op de ontwikkelingen van de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven 1). Deze hoofdstukken zijn gebaseerd op gegevens uit het boekhoudnet van LEI-DLO. In verband met de lengte van de steekproefperiodes (zie paragraaf 1.2) zijn de beschrijvingen in deze hoofdstukken beperkt tot de periode 1977-1990.

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op ontwikkelingen in de onderzochte periode in de kenmerken van de bedrijven, in hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de rentabiliteit van de produktie op deze bedrijven, in hoofdstuk 5 op de inkomens van het ondernemersgezin en in hoofdstuk 6 op de financiering van het gezinsbedrijf.

De kenmerken van de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven worden hierna beschreven aan de hand van de diverse aspecten van de produktie. Deze aspecten zijn de omvang en de samenstelling van de inzet van de produktiefactoren arbeid en kapitaal, de omvang en de samenstelling van de kosten en die van de opbrengsten.

3.2 Inzet van de produktiefactoren arbeid en kapitaal

3.2.1 Omvang van de inzet van de produktiefactoren

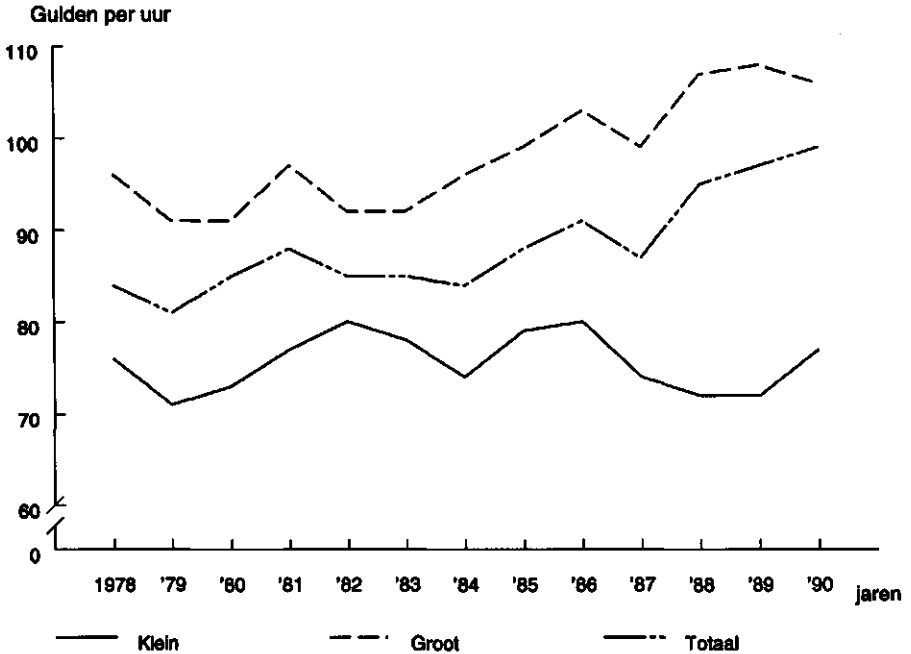
De omvang van de inzet van arbeid wordt weergegeven aan de hand van het totaal aantal uren dat in een jaar in het bedrijf gewerkt wordt. De omvang van de inzet van het kapitaal wordt weergegeven aan de hand van de omvang van het totaal in het bedrijf geïnvesteerde vermogen 2).

De inzet van beide produktiefactoren is in de onderzochte periode toegenomen. Hieruit volgt dat de snijbloemenbedrijven gemiddeld groter zijn geworden, wat overeenstemt met de conclusie uit paragraaf 2.2 dat het aantal gespecialiseerde bedrijven in

-
- 1) Zie voor de definitie van een gespecialiseerde snijbloemenbedrijf paragraaf 1.2.
 - 2) In bijlage 5 wordt uitleg gegeven van zowel het begrip als de bepaling van het in het bedrijf geïnvesteerde vermogen. In verband met de grote schommelingen in de waarde van grond, is het in het bedrijf geïnvesteerde vermogen gecorrigeerd voor de grondprijsontwikkeling.

Nederland in de hoogste grootteklassen is toegenomen en in de laagste is afgenomen.

De toename in de inzet van kapitaal is met name op de grotere bedrijven groter geweest dan die van arbeid, waardoor de kapitaal-arbeid-quote steeg (zie figuur 3.1). De groei van de bedrijven is dus met name gerealiseerd door een vergrote inzet van duurzame produktiemiddelen.

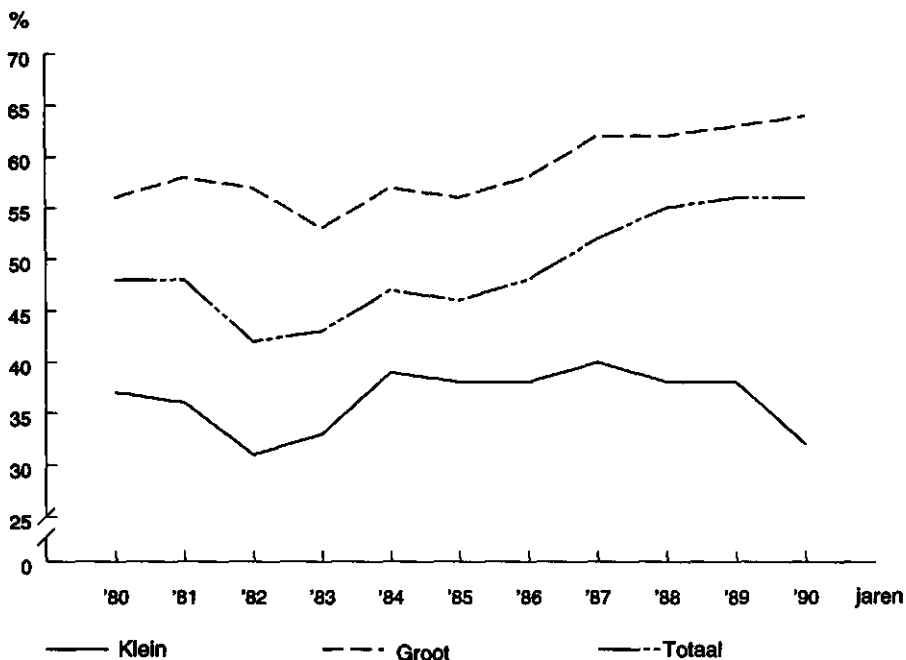

Figuur 3.1 Kapitaal/arbeid-quote op de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven, 1978 t/m 1990

3.2.2 Samenstelling van de inzet van arbeid

De toename in de inzet van arbeid is gepaard gegaan met een verhoogd belang van arbeidskrachten van buiten het gezinsbedrijf (zie figuur 3.2). De toename heeft zich met name voorgedaan op de grotere bedrijven, terwijl op de kleine bedrijven het aandeel van vreemde arbeid gelijk is gebleven 1).

1) Groot en klein zijn gedefinieerd als respectievelijk groter en kleiner dan de gemiddelde bedrijfsomvang in de gehele periode (=420 sbe)

Figuur 3.2 Aandeel vreemde arbeid (in %) in totaal aantal uren op de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven, 1980 t/m 1990

Hieruit volgt impliciet dat de toename in de inzet van vreemde arbeid veroorzaakt is door de vergroting van de bedrijven. Met de toename in de inzet van arbeid van buiten het bedrijf is een voornaam aspect van het karakter van een gezinsbedrijf (arbeid door gezin) enigszins in belang afgenomen. De ondernemer(s) en de gezinsleden maken op het gemiddelde bedrijf evenwel nog steeds meer dan de helft van het totale aantal arbeidsuren. Het aantal uren van de ondernemer(s) is zelfs nog toegenomen door de stijging van het gemiddelde aantal ondernemers per bedrijf (van 1,3 in 1977 naar 1,4 in 1990).

3.2.3 Samenstelling van de inzet van kapitaal

De inzet van kapitaal op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf is sterk toegenomen, namelijk van ongeveer 750.000 gulden in 1977 tot ruim 1 miljoen gulden in 1990. Het grootste deel van het in het bedrijf vastgelegde vermogen is vastgelegd in gebouwen en glasopstanden, grond, en apparatuur en installaties: te zamen ruim drie kwart. De samenstelling van het kapitaal is niet structureel gewijzigd. De toename van het in het

bedrijf geïnvesteerde vermogen is zowel veroorzaakt door de verhoging van de bedrijfsoppervlakte (zie tabel 3.2) als de hogere kapitaalintensiteit per vierkante meter. In 1977 was op het gemiddelde bedrijf 82 gulden per vierkante meter tuinbouw geïnvesteerd. In 1990 bedroeg het in het bedrijf geïnvesteerde vermogen per vierkante meter 88 gulden.

De grootste verandering in de kapitaalstructuur heeft zich voorgedaan in de omvang van apparatuur en installaties. In 1977 was per vierkante meter glas 19 gulden hierin geïnvesteerd, terwijl dat in 1990 was opgelopen tot 24 gulden. Het aandeel van apparatuur en installaties in het totale kapitaal is toegenomen van 22 naar 27 procent. Deze ontwikkeling was het gevolg van onder meer energiebesparende investeringen en investeringen in een betere klimaatsbeheersing (zie paragraaf 2.4). Per vierkante meter glas was in 1977 evenveel geïnvesteerd in gebouwen en glasopstanden als in 1990, namelijk 28 gulden. Het aandeel van deze activa in het totale kapitaal was gedurende de gehele periode ongeveer 33%.

Tabel 3.1 Samenstelling van het kapitaal (in %) op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf, 1977/1982, 1983/1987 en 1988/1990

	1977/1982	1983/1987	1988/1990
Grond	16	17	14
Gebouwen en glasopstanden	32	33	33
Apparatuur en installaties	22	25	27
Plantopstanden	10	9	8
Machines en werktuigen	3	3	4
Overig duurzaam kapitaal	10	5	7
Werkkapitaal	7	8	7
Totaal	100	100	100

Uit het voorgaande volgt dat de vergroting van het in het bedrijf geïnvesteerde vermogen voor een minder dan evenredig deel heeft plaats gevonden in grond, voor een vrijwel evenredig deel in gebouwen en glasopstanden en voor een meer dan evenredig deel in apparaten en installaties. Het aangezicht van de gespecialiseerde glasgroentebedrijven is als gevolg van deze ontwikkelingen veranderd: de percelen zijn meer volgebouwd (met kassen en bijbehorende voorzieningen als waterbassins) en binnen de kassen worden meer apparatuur en installaties aangetroffen (zie paragraaf 2.3 waarin de teelttechnische ontwikkelingen beschreven zijn). De intensivering van de produktie komt ook tot uiting in de ontwikkeling van de sbe op het gemiddelde bedrijf. In de eer-

ste steekproefperiode was deze gemiddeld 380 en in de meeste recente jaren bedroeg deze 540 (zie tabel 3.2).

Op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf is de bedrijfsoppervlakte waarop (glas)tuinbouw werd bedreven iets toegenomen gedurende de onderzochte periode (zie tabel 3.2). Het grootste deel van het totale areaal tuinbouw op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf bestaat uit kassen die grotendeels voorzien zijn van buisverwarming. Daarnaast wordt enige verwarming met hete lucht kachels toegepast (rond de 5% van het glasareaal).

Tabel 3.2 Grondgebruik op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf in de jaren 1977/1982, 1983/1987 en 1988/1990

Grondgebruik (m ²)	1977 t/m 1982	1983 t/m 1987	1988 t/m 1990
Tuinbouw,	10 300	10 400	11 100
waarvan:			
- tuinbouw onder glas,	8 500	8 400	9 900
waarvan:			
- met buisverwarming	8 100	7 500	9 500
- overig	400	900	400
- overige tuinbouw	1 800	2 000	1 200

3.3 Samenstelling van de kosten

Op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf zijn de totale produktiekosten in de onderzochte periode sterk toegenomen (zie tabel 3.3). De kosten zijn te onderscheiden in factorkosten en non-factorkosten. De factorkosten worden gevormd door het bedrag waarop de produktiefactoren arbeid en kapitaal aanspraak kunnen maken op grond van hun inbreng in het produktieproces. De non-factorkosten worden gevormd door de waarde van het verbruik van produktiemiddelen. Gedurende de onderzochte periode bleef de verhouding factor versus non-factorkosten ongeveer gelijk.

De grootste kostenposten zijn arbeid, afschrijving en energie. Het aandeel van de arbeidskosten is het grootst met iets minder dan een derde van de totale kosten. Het aandeel van de arbeidskosten in de totale kosten is enigszins toegenomen. Dit is onder meer het gevolg van de hogere inzet van arbeid (zie paragraaf 3.3.1). De rentekosten waren in 1979 t/m 1982 relatief hoog, vooral als gevolg van een hoge rentevoet.

Het aandeel van de kosten van aflevering nam gestaag toe gedurende de onderzochte periode. Het energie-aandeel in de kosten

liep bij het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf op van 1977 tot 1985, waarna een snelle daling inzette. Deze ontwikkeling hing nauw samen met de ontwikkeling in de gasprijs: deze nam toe tot begin jaren tachtig, en daalde in de tweede helft van de tachtiger jaren.

Tabel 3.3 Hoogte en samenstelling van de kosten in gulden van 1985 per vierkante meter glas op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf in de jaren 1977/82, 1983/1987 en 1988/1990

	1977 t/m 1982	1983 t/m 1987	1988 t/m 1990
Non-factorkosten	42	46	45
afschrijving en onderhoud	13	13	15
energie	12	13	9
zaden, plant- en pootgoed	8	9	9
aflevering	4	5	6
meststoffen en bestrijdings- middelen	1	1	1
overige	4	5	5
Factorkosten	28	28	31
arbeid	20	22	23
rente	8	6	7
Totale kosten	70	74	76

3.4 Samenstelling van de opbrengsten

De opbrengsten op de gespecialiseerde bedrijven bestaan voor het belangrijkste deel uit opbrengsten van de verkoop van snijbloemen, maar daarnaast worden er ook nog opbrengsten verkregen uit de verkoop van andere (tuinbouw)produkten (zie tabel 3.4).

De totale opbrengsten op het gemiddelde bedrijf namen in de onderzochte periode toe, evenals het aandeel van de opbrengsten uit de verkoop van snijbloemen dat deed. Het gemiddelde bedrijf is dus (nog) gespecialiseerder geworden. Deze ontwikkeling hangt samen met hetgeen reeds eerder in dit rapport werd geconstateerd, namelijk dat de groei van de bedrijven gepaard ging met een meer intensieve benutting van de grond en een meer intensieve en specialistische benutting van kapitaal.

Tabel 3.4 Samenstelling van de opbrengsten in guldens van 1985 per vierkante meter glas op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf in de jaren 1977/1982, 1983/1987 en 1988/1990

	1977 t/m 1982	1983 t/m 1987	1988 t/m 1990
Tuinbouw	57	66	68
snijbloemen	53	62	66
overige tuinbouwopbrengsten	4	4	2
Overige opbrengsten	6	4	4
Totale opbrengsten	63	70	72

4. RENTABILITEIT PER BEDRIJF

4.1 Inleiding

De economische beoordeling van de produktie van een bedrijf wordt met behulp van een rentabiliteitskengetal kernachtig samengevat. In dit hoofdstuk wordt de rentabiliteit van de produktie op de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven in de periode 1977 tot en met 1990 besproken. Na de weergave van de rentabiliteit op het gemiddelde bedrijf en de analyse van de rentabiliteitsontwikkeling (paragraaf 4.3), wordt in paragraaf 4.4 een relatie gelegd tussen de hoogte van de rentabiliteit in achtereenvolgende jaren en een aantal kenmerken van de bedrijven.

4.2 Rentabiliteit op het gemiddelde bedrijf

4.2.1 Inleiding

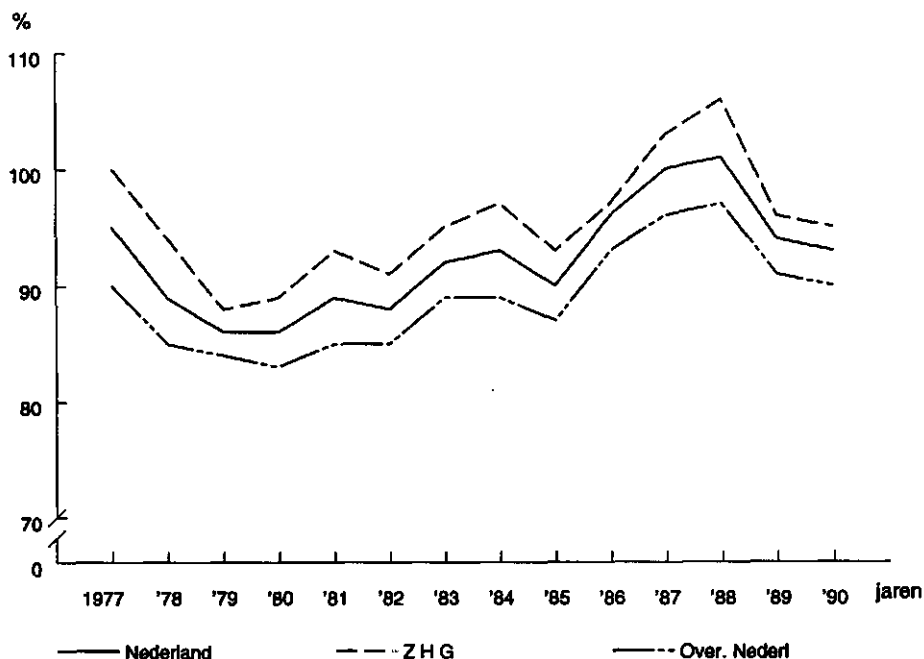
De rentabiliteitsontwikkeling wordt in deze paragraaf aan de hand van een drietal kengetallen beschreven. Het eerste kengetal (opbrengsten in procenten van totale kosten) geeft aan in welke mate de totale kosten van het produktie worden goedge maakt door de totale opbrengsten van de produktie. Door middel van het tweede kengetal (factoropbrengsten in procenten van factorkosten) wordt tot uitdrukking gebracht in welke mate de produktiefactoren voor hun inbreng uit de opbrengsten beloond kunnen worden. Met het derde kengetal (rendement in het bedrijf geïnvesteerd vermogen) wordt de rentabiliteit gemeten aan de hand van de beloning die uit de opbrengsten voor het in bedrijf geïnvesteerde vermogen gegeven kan worden.

4.2.2 Totale opbrengsten in procenten van totale kosten

Gedurende de onderzochte periode bedroegen de totale opbrengsten in elk jaar, met uitzondering van de jaren 1987 en 1988, minder dan 100% van de kosten (zie figuur 4.1). Het dieptepunt in de rentabiliteit is te constateren in de jaren 1979 en 1980, toen deze 86% bedroeg. Gemiddeld over de gehele onderzochte periode bedroeg de rentabiliteit 92%.

De bedrijven in het Zuidhollands Glasdistrict (ZHG) hebben gedurende de gehele periode een beduidend hogere gemiddelde rentabiliteit dan de bedrijven in overig Nederland. Deze verschillen hangen samen met verschillen in bedrijfs grootte. Bij de grote bedrijven is er in tegenstelling tot bij de kleine bedrijven nagenoeg geen verschil in de gemiddelde rentabiliteit tussen de gebieden (tabel 4.1). Bij de kleine bedrijven zijn de verschillen

in rentabiliteit aanzienlijk groter. De regionale verschillen in rentabiliteit zijn in de onderzochte periode enigszins afgenomen.

Figuur 4.1 Totale opbrengsten in procenten van totale kosten op het gemiddelde gespecialiseerde bedrijf met snijbloemen onder glas, per gebied, 1977-1990

Tabel 4.1 Totale opbrengsten in procenten van totale kosten op de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven, naar bedrijfsgrootte en regio (gemiddeld per bedrijf, 1977/1982, 1983/1987 en 1988/1990)

Bedrijfs- grootte	1977/1982		1983/1987		1988/1990				
	alle bedr.	ZHG Nederl.	alle bedr.	ZHG Nederl.	alle bedr.	ZHG Nederl.			
70 - 250 sbe	80	92	77	86	93	82	78	87	72
250 - 500 sbe	88	89	87	92	94	90	93	102	84
> 500 sbe	93	94	90	100	100	98	99	100	103
Alle bedrijven	89	92	85	94	97	91	96	101	94

4.2.3 Factoropbrengsten in procenten van factorkosten

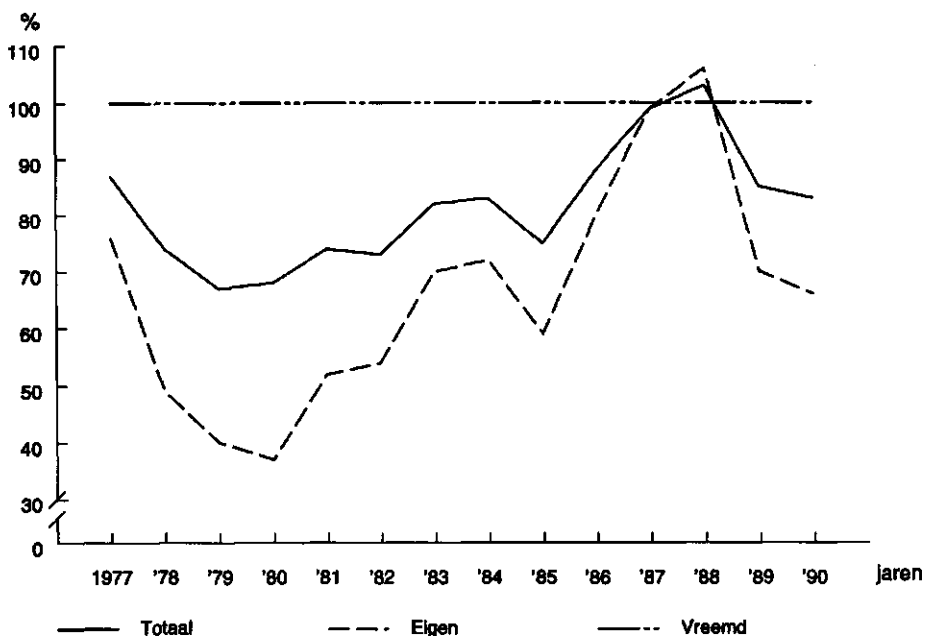
De factoropbrengsten vormen het bedrag dat van de totale opbrengsten overblijft nadat deze met de non-factorkosten zijn verminderd. De factoropbrengsten zijn dus de gerealiseerde beloningsaanspraken van de produktiefactoren arbeid en kapitaal en worden ook wel aangeduid als netto-toegevoegde waarde. De factorkosten zijn de betaalde c.q. berekende beloningsaanspraken van deze produktiefactoren. De verhouding tussen factoropbrengsten en factorkosten wordt dekkingspercentage genoemd. Wanneer dit percentage lager is dan 100, dan is de beloning voor arbeid en kapitaal vanuit economisch gezichtspunt onvoldoende.

De aanbieders van arbeid en vermogen van buiten het bedrijf (respectievelijk vreemde arbeidskrachten en verschaffers van vreemd vermogen) zullen naar hun inbreng beloond moeten worden, op straffe van hun terugtrekking uit het bedrijf. Zolang dit het geval is, is er geen gevaar voor de continuïteit van het bedrijf op de korte termijn (zie verder hierover paragraaf 7.7). De aanbieders van arbeid en vermogen van binnen het bedrijf fungeren in een gezinsbedrijf als financiële buffer. Een onvoldoende beloning voor de factorkosten betekent derhalve in de meeste gevallen alleen een uit economisch gezichtspunt tekortschietende beloning voor de inbreng van de arbeid en het vermogen van het ondernemersgezin. Door middel van gecorrigeerde dekkingspercentages wordt met dit onderscheid rekening gehouden (zie figuur 4.2).

Als de factoropbrengsten groter zijn dan de betaalde factorkosten, kunnen de aanbieders van produktiefactoren van buiten het bedrijf uit de opbrengsten voldoende beloond worden. In de onderzochte periode is dit voor het gemiddelde bedrijf elk jaar het geval. Dit wordt in figuur 4.2 weergegeven door de gelijkheid van de lijn "dekking vreemd" met de 100%-lijn 1).

De mate waarin de aanbieders van arbeid en vermogen van binnen het bedrijf de functie van financiële buffer vervullen, kan worden weergegeven door de mate waarin zij uit de factoropbrengsten kunnen worden beloond nadat deze voor de (betaalde) vergoeding voor de vreemde produktiefactoren is verminderd. Uit figuur 4.2 (lijn "dekking totaal") blijkt dat in nagenoeg de gehele periode de beloning voor arbeid en kapitaal economisch gezien tekortschoot. De bufferende werking van de eigen produktiefactoren blijkt in deze figuur uit het verschil tussen de 100%-lijn en de lijn "dekking eigen". De beloning voor de eigen produktiefactoren schommelt tussen 37% in 1980 en 106% in 1988. Alleen in dit laatste jaar is er voor de gezinsinbreng een beloning die uit economisch gezichtspunt (meer dan) toereikend is.

1) De inbreng van arbeid en vermogen door gezinsleden welke betaald wordt, wordt gerekend tot de "vreemde" produktiefactoren.

Figuur 4.2 Dekkingspercentages *) op de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven, 1977-1990 (gemiddeld per bedrijf)

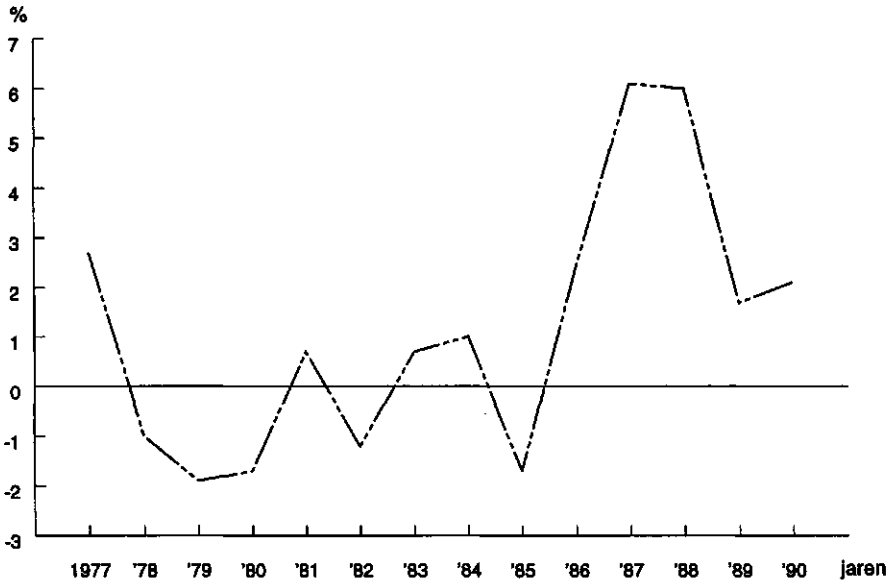
- *)
- dekking totaal = factoropbrengsten in % van factorkosten
 - dekking vreemd = uit factoropbrengsten betaalde beloning in % van betaalde factorkosten
 - dekking eigen = factoropbrengsten minus betaalde factorkosten in % van factorkosten minus betaalde factorkosten (= beloning van eigen productiefactoren)

4.2.4 Rendement in het bedrijf geïnvesteerde vermogen 1)

Uit figuur 4.3 blijkt dat het rendement over het in het bedrijf geïnvesteed vermogen in de onderzochte periode rond het nulpunt schommeld. De gemiddelde reële beloning voor het kapitaal op het gemiddelde bedrijf is 1%. Voor het gemiddelde bedrijf geldt daarom dat aanwending van het vermogen buiten in plaats van binnen het bedrijf waarschijnlijk een hogere beloning had gegeven. Uit de hoogte van het rendement van het totale vermogen van het gezinsbedrijf, dat in hoofdstuk 6 wordt weergegeven, blijkt

1) Zie bijlage .. voor toelichting omtrent het begrip en de berekening.

dat het vermogen dat buiten het bedrijf is belegd inderdaad een hogere opbrengst heeft gegenereerd.

Figuur 4.3 Rendement in het bedrijf geïnvesteerd vermogen op de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven, 1977-1990 (gemiddeld per bedrijf)

4.3 Analyse van de rentabiliteitsontwikkeling

De ontwikkeling in de rentabiliteit is het gevolg van de waardeontwikkelingen van de kosten en de opbrengsten. De waardeontwikkelingen zijn op hun beurt de resultante van hoeveelhedenontwikkelingen (zie tabel 4.1) en prijsontwikkelingen (zie paragraaf 2.7). De opbrengsten op de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven worden bepaald door de hoeveelheid geproduceerde snijbloemen en hun opbrengstprijs. Aan de andere kant kunnen de kosten opgesplitst worden in diverse posten zoals arbeid en energie die ook elk de resultante zijn van de gebruikte hoeveelheid en de prijs per gebruikte eenheid.

Aan de opbrengstkant nam de geproduceerde hoeveelheid snijbloemen sterk toe gedurende de onderzochte periode (zie paragraaf 2.5.1). Enerzijds was dit het gevolg van een toename in het areaal, vooral tot 1980, en anderzijds was dit het gevolg van een toename in de produktieomvang per oppervlakte-eenheid, vooral na 1980 (zie ook tabel 4.1). De opbrengstprijzen daalden reëel gezien (zie paragraaf 2.7).

Tabel 4.1 *Hoeveelheidsveranderingen bij de opbrengsten en kosten op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf, 1977-1990*

	1977 t/m 1982	1983 t/m 1987	1988 t/m 1990

Procentuele veranderingen ten opzichte van voorafgaand jaar:			
- Fysieke produktie per m ²	1,5	3,0	2,0
- Energieverbruik per m ²	-17	4,0	-2,5 b)
- Arbeidsuren per m ²	- 5,5	-1,5	-4,5
Bruto-productiviteit	3,5	2,5	2,0 b)
Ruilvoet	-4,9	0,5	-5 b)

a) Vanaf 1980; b) Raming.

Aan de kostenkant zijn arbeid en energie belangrijke posten (zie paragraaf 3.7). Het aantal arbeidsuren per m² is de onderzochte periode afgenomen. De kosten van arbeid stegen per eenheid meer dan andere kostenposten. Het energieverbruik varieerde sterk van jaar tot jaar, in omgekeerde samenhang met de gasprijs: deze nam toe tot begin jaren tachtig, en daalde in de tweede helft van de jaren tachtig. In de eerste steekproefperiode nam het energieverbruik dus af, en in de tweede periode nam het verbruik weer toe. Door de hoge energieprijzen in de eerste periode waren de kosten van energie ondanks het lagere gebruik relatief hoog.

De bruto-productiviteit geeft de verhouding weer tussen de hoeveelheidsmutaties van de opbrengsten en die van de kosten. De bruto-productiviteit was gemiddeld positief. In de eerste steekproefperiode was dit sterker het geval dan in de tweede steekproefperiode. Weliswaar namen de opbrengsten per m² in de eerste periode minder toe dan in de tweede periode, maar daar stond tegenover dat het energie- en arbeidsverbruik sterker daalden dan in de tweede periode. Voor de laatste (onvolledige) steekproefperiode kan de bruto-productiviteit niet berekend worden, maar er mag worden aangenomen dat de laatste jaren ook positief was, aangezien de fysieke opbrengst per m² is toegenomen, terwijl de verbruiksposten niet of weinig toenamen. Het volume van de energie- en arbeidskosten zijn in ieder geval afgenomen.

De ruilvoet geeft de verhouding weer tussen de prijsmutaties van de opbrengsten en die van de kosten. De ruilvoet was in de eerste steekproefperiode sterk negatief omdat de opbrengstprijzen reëel gezien daalden, terwijl met name de kosten van energie per eenheid sterk stegen. In de tweede steekproefperiode was de ruilvoet was licht positief als gevolg van een daling van de energieprijzen en een relatief lagere rente. Voor de laatste jaren mag worden verwacht dat de ruilvoet weer negatief is omdat de kosten

per eenheid weer stegen en de prijsontwikkeling van de gemiddeld snijbloom niet zo positief was.

Over het algemeen is de ruilvoet voor een groot deel verantwoordelijk voor de schommelingen in de rentabiliteitsontwikkelingen van jaar op jaar, terwijl de bruto-productiviteit meestal meer invloed heeft op een langere termijn.

In de eerste steekproefperiode was de bruto-productiviteit weliswaar zeer positief, maar de ruilvoet was relatief sterker negatief. Hierdoor werd de rentabiliteit over de gehele steekproefperiode gezien negatief beïnvloed. Over de gehele tweede steekproefperiode gezien waren zowel de bruto-productiviteit als de ruilvoet positief, waardoor de rentabiliteit positief werd beïnvloed. De laatste jaren is de rentabiliteit weer lager, omdat de ruilvoet in deze jaren weer negatief was, terwijl de bruto-productiviteit vermoedelijk slechts licht positief was.

4.4 Rentabiliteit en bedrijfskenmerken

Gemiddeld over de onderzochte periode had bijna een derde van de bedrijven een rentabiliteit van lager dan 80% en een kwart van de bedrijven een positieve rentabiliteit. Van de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven die in de steekproefperiode 1983 tot en met 1987 elk jaar in de administratie waren (= 87 bedrijven) is onderzocht hoeveel jaren zij een lager dan gemiddelde rentabiliteit (=94%) behaalden. Door 40% van de bedrijven werd vier of vijf maal, door 26% twee of drie maal en door 34% nul of één maal een lage rentabiliteit behaald (zie tabel 4.2).

Tabel 4.2 Gemiddelde bedrijfskenmerken van gespecialiseerde snijbloemenbedrijven, ingedeeld naar mate van duurzaamheid in een lage rentabiliteit, 1983-1987

Bedrijfskenmerken	Mate van duurzaamheid (percentage bedrijven)		
	0 of 1 maal lagere rentabiliteit dan 94% (34%)	2 tot 3 maal (26%)	4 of 5 maal (40%)
Bedrijfsomvang (sbe)	481	454	285
Glas oppervlakte (are)	101	95	59
Oppervlakte buisverwarming (are)	95	93	49
Opbrengsten snijbloemen in % totale opbrengsten	95	86	80
Kapitaal/arbeid quote	106	93	98

De bedrijven die in de meeste jaren een benedengemiddelde rentabiliteit behaalden, onderscheidden zich van de andere bedrijven door de volgende kenmerken:

- een geringere oppervlakte glas en daarmee samenhangend een kleinere bedrijfsomvang (sbe's);
- veel minder gebruik van buisverwarming;
- kleiner aandeel van de opbrengsten afkomstig uit de verkoop van snijbloemen;

De onderscheiden groepen van bedrijven onderscheiden zich niet duidelijk voor wat betreft de kapitaalintensiteit.

5. INKOMEN VAN HET ONDERNEMERSGEZIN

5.1 Inleiding

Het inkomen van het ondernemersgezin (dat totaal inkomen wordt genoemd) bestaat uit drie bestanddelen, te weten het ondernemersinkomen, de beloning voor de in het bedrijf ingezette arbeid van gezinsleden en het inkomen van buiten het bedrijf. De aanwending van het inkomen van het ondernemersgezin bestaat uit betaalde belastingen en premies voor volksverzekeringen, gezinsbestedingen en besparingen. In dit hoofdstuk worden de ontwikkelingen beschreven die hierin in de onderzochte periode op de gespecialiseerde glasgroentebedrijven zijn opgetreden 1).

5.2 Ondernemersinkomen per ondernemer

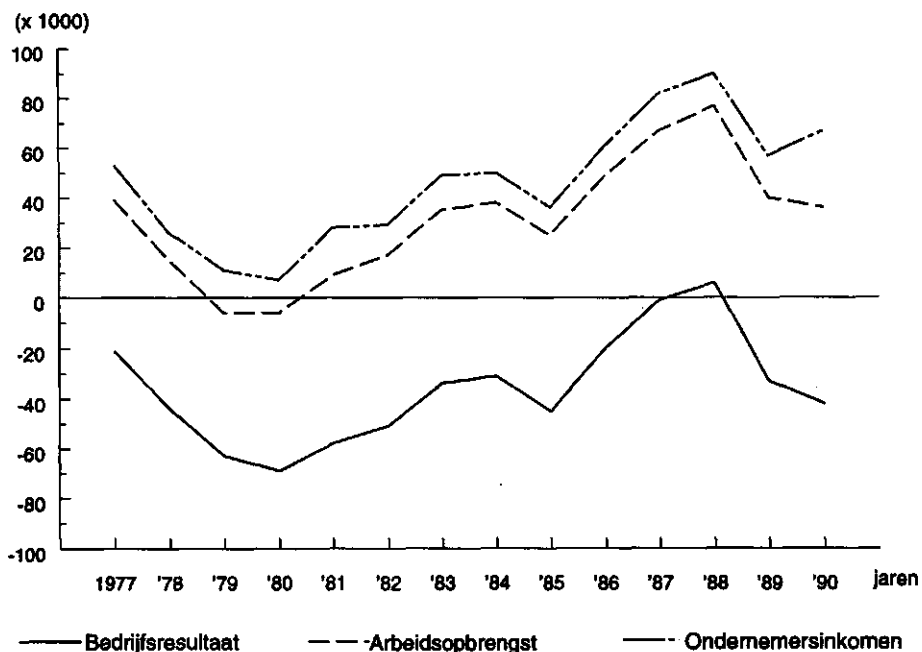
Het ondernemersinkomen per bedrijf is opgebouwd uit het netto-bedrijfsresultaat, de vergoeding voor de verrichte arbeid van de ondernemer en het rentesaldo

De arbeidsopbrengst per ondernemer was in de eerste steekproefperiode 11.000, in de tweede 43.000 en in de derde 51.000 gulden gemiddeld per ondernemer (zie figuur 5.1). Het ondernemersinkomen per ondernemer bedroeg in de drie perioden respectievelijk 26.000, 56.000 en 69.000 gulden gemiddeld per jaar.

Uit figuur 5.1 blijkt duidelijk dat zowel de arbeidsopbrengst als het ondernemersinkomen een vrijwel parallelle ontwikkeling doormaken als het netto-bedrijfsresultaat. Hieruit kan worden afgeleid dat de andere bestanddelen van het ondernemersinkomen (vergoeding arbeid ondernemer en het rentesaldo) een tamelijk stabiel niveau kennen.

Gemiddeld in de gehele periode heeft in elk jaar bijna een derde van de bedrijven een negatief ondernemersinkomen, terwijl bij een vijfde van de bedrijven het ondernemersinkomen per ondernemer hoger is dan 100.000 gulden. In de meest recente jaren het aantal bedrijven met een hoog inkomen aanzienlijk groter dan in de eerste steekproefperiode.

1) De grootheden die in dit hoofdstuk worden beschreven, worden niet per bedrijf, zoals bij de grootheden in de andere hoofdstukken gebeurd is, maar per ondernemer uitgedrukt. Hierbij wordt aangenomen dat per bedrijf een evenredige verdeling over de ondernemers heeft plaats gevonden.

Figuur 5.1 Bedrijfsresultaat, arbeidsopbrengst en ondernemersinkomen op de gespecialiseerde bedrijven met snijbloemen onder glas, 1977-1990 (gemiddeld per ondernemer per bedrijf)

Tabel 5.1 Verdeling van gespecialiseerde snijbloemenbedrijven naar hoogte van het ondernemersinkomen per ondernemer, 1977/1990

	1977 t/m 1982	1983 t/m 1987	1988 t/m 1990
< -50.000	14	7	7
-50.000 - 0	21	16	17
0 - 50.000	32	31	29
50.000 - 100.000	22	23	15
> 100.000	11	24	31
Totaal	100	100	100

5.3 Samenstelling van het totale inkomen

De ontwikkeling in het totale inkomen is vooral afhankelijk van de ontwikkeling in het ondernemersinkomen. De arbeidsvergoeding voor gezinsleden en het inkomen van buiten het bedrijf zijn niet alleen in omvang van minder betekenis voor het totale inkomen, maar hebben gemiddeld per bedrijf ook van jaar op jaar een tamelijk stabiel niveau. Het gemiddelde inkomen van buiten bedrijf schommelde in deze periode tussen de 11.000 en 15.000 gulden. Uit één en ander volgt dat het aandeel van het ondernemersinkomen in het totale inkomen vrijwel evenredig toe- of afneemt met de hoogte van het totale inkomen en dat de aandelen van de beide andere inkomensbronnen vrijwel omgekeerd evenredig toe- of afnemen met de hoogte van het totale inkomen. In tabel 5.2 wordt de hoogte en samenstelling van het totale inkomen op het gemiddelde bedrijf weergegeven.

Tabel 5.2 Hoogte en samenstelling van het totale inkomen per ondernemer op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf, in de jaren 1977-1990

	1977 t/m 1982	1983 t/m 1987	1988 t/m 1990
Totaal inkomen,	52.800	83.400	96.200
waarvan:			
- ondernemersinkomen	25.500	55.600	69.400
- arbeidsvergoeding gezinsleden	14.300	14.500	13.700
- inkomen buiten bedrijf	13.000	13.300	13.100

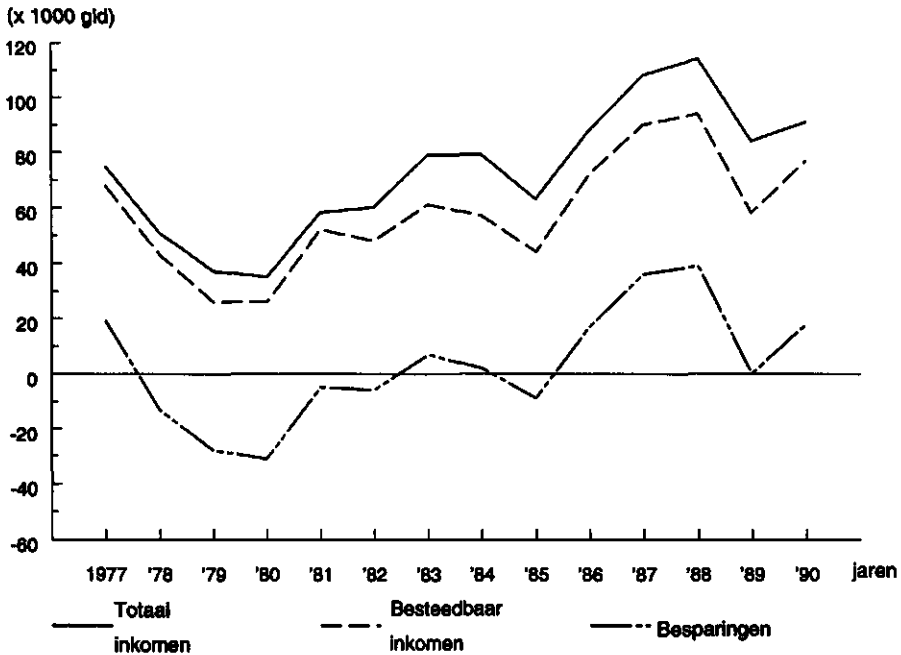
5.4 Aanwending van het totale inkomen

Het totale inkomen van ondernemersgezin wordt aangewend voor het voldoen van belastingen en premies voor volksverzekeringen en het daarna resterende besteedbaar inkomen voor gezinsbestedingen en eventueel voor besparingen.

De ontwikkeling van het totaal inkomen correspondeert, zoals gezegd, met die van het ondernemersinkomen. Hetzelfde geldt ook voor de ontwikkeling van het besteedbaar inkomen, waaruit volgt dat de belastingen en premies voor volksverzekeringen de ontwikkeling van het besteedbaar inkomen niet sterk beïnvloeden (figuur 5.2). Dit laatste verschijnsel hangt samen met het feit dat de omvang van de betaalde belastingen vertraagd reageert op de omvang van het totaal inkomen.

Het niveau van de gezinsbestedingen is vrijwel stabiel, wat betekent dat fluctuaties in het besteedbaar inkomen opgevangen worden door de besparingen. In diverse jaren wordt er op het gemiddelde bedrijf ontspaard, terwijl in andere jaren de besparin-

gen (sterk) positief zijn. Uit deze ontwikkeling blijkt de rol van buffer die de besparingen vervullen in de financiële huishouding van een gezinsbedrijf.

Figuur 5.2 Aanwending van het totaal inkomen, per ondernemer, op de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven, 1977-1990 (gemiddeld per bedrijf)

5.5 Rentabiliteit en inkomen

Van de bedrijven die in de steekproefperiode 1983 tot en met 1987 elk jaar in de administratie waren, werd de relatie onderzocht tussen de aanwending van het totale inkomen en de rentabiliteit (tabel 5.3).

Er waren grote verschillen tussen de bedrijven bij een indeling naar rentabiliteit (zie hiervoor paragraaf 4.2.1) in de hoogte van het gezinsinkomen en de aanwending hiervan. De gemiddelde hoogte van het gezinsinkomen nam sterk af naarmate vaker een benedengemiddelde rentabiliteit werd behaald.

In de groep met vier of vijf maal een benedengemiddelde rentabiliteit bedroegen de per ondernemersgezin betaalde belastingen en premies volksverzekeringen gemiddeld minder dan een derde van die in de groep met slechts nul of één maal een benedengemiddelde

rentabiliteit. Ook ontspaarde de eerst genoemde groep gemiddeld 12.000 gulden per ondernemer per jaar, terwijl de laatst genoemde groep gemiddeld 35.000 gulden per ondernemer per jaar spaarde. Hieruit volgt dat de rentabiliteit van zeer grote invloed was op de besparingen.

Ook de bestedingen van de bedrijven met vaak een benedengemiddelde rentabiliteit waren lager dan bij de groep met nul of één maal een benedengemiddelde rentabiliteit, maar het verschil tussen beide groepen was hier minder groot dan voor de belastingen en premies volksverzekeringen of de besparingen.

Tabel 5.3 Opbouw van het ondernemersinkomen per ondernemer op de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven ingedeeld naar de mate van continuïteit in een lage rentabiliteit in 1983-1987

	0 of 1 maal lagere rentabiliteit dan 94%	2 tot 3 maal	4 of 5 maal
Gezinsbestedingen	60	56	43
Belastingen en premies volksverzekeringen	34	12	10
Besparingen	35	-9	-12
Totaal ondernemersinkomen	129	69	41

Tabel 5.4 Verdeling van de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven naar gemiddelde hoogte van besparingen en mate van continuïteit in een lage rentabiliteit in 1983-1987

Besparingen in % van het vermogen	0 of 1 maal lagere rentabiliteit dan 94%	2 tot 3 maal	4 of 5 maal
< -5	0	13	29
-5 - 0	15	44	39
0 - 5	49	43	32
5 - 10	32	0	0
>= 10	4	0	0
Totaal	100	100	100

Van de bedrijven die nul of één jaar een benedengemiddelde rentabiliteit behaalden werd door 36% meer dan 5% van het totale vermogen gemiddeld per jaar gespaard, terwijl dit bij geen van de

bedrijven die twee of meer jaar een benedengemiddelde rentabiliteit hadden het geval was (zie tabel 5.4). Verder nam het percentage bedrijven dat ontspaarde sterk toe met het aantal malen dat een benedengemiddelde rentabiliteit werd behaald: 15% bij nul of één maal, 47% bij twee of drie maal tot 68% bij vier of vijf maal een benedengemiddelde rentabiliteit. Hiermee is nog eens aangegeven dat de hoogte van de rentabiliteit van grote invloed is op de besparingen.

6. FINANCIERING VAN HET GEZINSBEDRIJF

6.1 Inleiding

Bij de financiering komt de onderlinge verwevenheid van het bedrijf en het gezin sterk tot uiting. De financiële middelen zijn zowel van binnen als buiten het bedrijf afkomstig, terwijl de bestedingen van deze middelen eveneens binnen en buiten het bedrijf plaatsvinden. Bij het vermogen van het gezinsbedrijf is een onderscheid tussen bedrijf en privé zelfs veelal niet te maken. In dit hoofdstuk worden ontwikkelingen die zich in de onderzochte periode met betrekking tot de financiering van de gespecialiseerde glassnijbloemenbedrijven hebben voorgedaan, beschreven. Voor zover mogelijk worden daarbij relaties gelegd met ontwikkelingen in rentabiliteit van de produktie en het inkomen van het ondernemersgezin.

6.2 Herkomst en besteding van middelen

Per jaar komen op een gezinsbedrijf financiële middelen beschikbaar die elk een bepaalde aanwending krijgen. Het totaal van beschikbare middelen is per definitie gelijk aan het totaal van de bestede middelen.

6.2.1 Herkomst van middelen

Op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf kwam in de onderzochte periode gemiddeld 200.000 gulden per jaar beschikbaar (tabel 6.1). De besparingen en de overige mutaties in het eigen vermogen (zoals schenkingen, erfenissen en boekwinsten/-verliezen bij desinvesteringen) leverden in de meeste jaren een

Tabel 6.1 *Herkomst van middelen op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf in 1977-1990*

	1977 t/m 1982	1983 t/m 1987	1988 t/m 1990
Afschrijvingen	102	96	125
Besparingen	-14	15	26
Overige mutaties eigen vermogen	20	16	-6
Nieuw lang vreemd vermogen en saldo mutatie kort vreemd vermogen	108	39	108
Beschikbare middelen	216	166	253

bescheiden bijdrage aan de verkrijging van financiële middelen. In de eerste steekproefperiode waren de besparingen gemiddeld per jaar negatief, hetgeen samenhangt met de ongunstige rentabiliteit in deze jaren. In de meest recente jaren waren de besparingen daarentegen relatief omvangrijk als gevolg van de goede bedrijfsresultaten in deze jaren.

Gemiddeld over de onderzochte periode leverden de afschrijvingen ongeveer de helft van de middelen die beschikbaar kwamen, met een gemiddelde van 105.000 gulden per jaar. In de jaren 1979-1982 en vanaf 1987 waren de afschrijvingen relatief hoog. Dit hing samen met de relatief hoge waarden van de moderniteit in deze jaren, die op haar beurt weer werd veroorzaakt door de omvangrijke investeringen.

Het aantrekken van vreemd vermogen fluctueerde sterk in samenhang met de omvang van de investeringen (zie tabel 6.2). Aan het eind van de jaren zeventig was de omvang van nieuw vreemd vermogen hoog in verband met de omvangrijke investeringen in deze jaren. In de jaren 1981-1987 daarentegen was de toestroom van vreemd vermogen net als de omvang van de investeringen relatief laag. De meest recente jaren liet weer een stijging in beide grootheden zien.

6.2.2 Besteding van middelen

De bruto-investeringen vormden veruit het grootste deel van de besteding van de financiële middelen (zie tabel 6.2). Op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf werd in de onderzochte periode gemiddeld 139.000 gulden per jaar geïnvesteerd. In de jaren 1981-1987 waren de bruto-investeringen relatief laag. Gemiddeld werd 47.000 gulden op langlopende leningen afgelost en 10 duizend aan de liquiditeiten toegevoegd. De mutaties aan liquiditeiten varieerden sterk van jaar tot jaar, hetgeen logisch is gezien het restpost-karakter van deze bestedingscategorie.

De geringe investeringen in de jaren 1981 tot en met 1986 (figuur 6.1) gingen samen met relatief lage rentabiliteitsniveaus

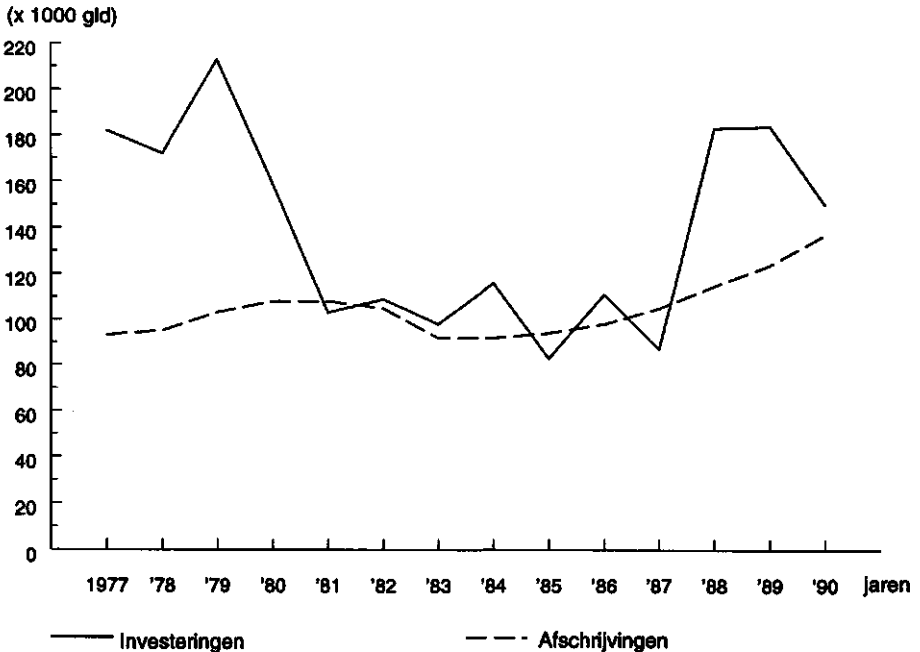
Tabel 6.2 Besteding van middelen op het gemiddelde gespecialiseerde glassnijbloemenbedrijf in 1977-1990

	1977 t/m 1982	1983 t/m 1987	1988 t/m 1990
Bruto-investeringen	157	97	172
Overige investeringen en beleggingen	11	9	8
Aflossingen lang vreemd vermogen	42	47	57
Mutaties in liquiditeiten	5	12	16
Besteding van middelen	215	166	253

(zie figuur 4.1). De lichte stijging in de rentabiliteit in deze jaren was kennelijk onvoldoende om tot uitbreiding aan te zetten. In 1986 steeg de rentabiliteit sterker, terwijl de investeringen pas vanaf 1987 flink toenamen. Het niet strikt samenhangen van de hoogte van de rentabiliteit en de omvang van de investeringen in een jaar, komt deels doordat investeringen voorbereidingen vragen waardoor tussen het moment van plannen en de uitvoering een aantal jaren kan zitten.

In het begin van de jaren tachtig werd als gevolg van de toentertijd hoge energieprijzen geïnvesteerd in energiebesparende maatregelen. Ook werd bijvoorbeeld in klimaatcomputers geïnvesteerd. In latere jaren maakten de introductie van substraatteelt en assimilatiebelichting investeringen noodzakelijk.

Het verschil tussen de bruto-investeringen en de afschrijvingen vormt de netto-investeringen en geeft de mutatie van het in het bedrijf geïnvesteerde vermogen weer. In de meeste jaren van de onderzochte periode werd vermogen aan het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf toegevoegd (figuur 6.1). Op het gemiddelde snijbloemenbedrijf waren de netto-investeringen immers

Figuur 6.1 *Bruto-investeringen en afschrijvingen op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf in de periode 1977-1990*

gemiddeld 34.000 gulden per jaar. Dit komt overeen met de constatering in hoofdstuk 3 dat de omvang van het kapitaal op het gemiddelde bedrijf toenam.

In elk jaar waren er grote verschillen in de hoogte van de investeringen tussen de bedrijven. Gemiddeld over de onderzochte periode werd jaarlijks door 43% van de bedrijven gedesinvesteerd (4%) of investeringen van een omvang van minder dan 50.000 gulden verricht (39%). Een kwart van de bedrijven investeerde gemiddeld meer dan 150.000 gulden per jaar. Deze ongelijke verdeling kan voor een groot deel verklaard worden doordat investeringen in duurzame produktiemiddelen schoksgewijs in de tijd plaatsvinden. Wanneer een onderneming echter over een reeks van jaren weinig investeert, zal de continuïteit van het bedrijf in het geding komen.

6.3 Balans

De balans is een momentopname van de omvang en de samenstelling van het vermogen en de bezittingen. De balansgegevens die hier gepresenteerd worden, hebben betrekking op het einde van het boekjaar, dat is op 31 december.

6.3.1 Vermogen

Het vermogen bestaat uit vreemd en eigen vermogen. Op het gemiddelde glassnijbloemenbedrijf schommelde de omvang van het eigen vermogen tussen de 634.000 en 929.000 gulden en bedroeg gemiddeld in de gehele periode 759.000 gulden. Deze schommeling in de hoogte van het eigen vermogen werd grotendeels veroorzaakt door de schommeling in de waarde van de grond (zie ook bijlage 3). Het vreemd vermogen schommelde tussen de 489.000 en 708.000 gulden en bedroeg gemiddeld in de gehele periode 576.000 gulden. Het vreemd vermogen bestond gemiddeld voor 85%

Tabel 6.3 *Omvang van eigen, vreemd en totaal vermogen per 31/12 op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf in de jaren 1978-1990*

	1978 t/m 1982	1983 t/m 1987	1988 t/m 1990
Eigen vermogen	753	703	858
Vreemd vermogen waarvan in %:	612	505	663
- lang	85	84	86
- kort	14	15	13
Totaal vermogen	1 365	1 208	1 521

uit lang vermogen. Dit aandeel was redelijk stabiel gedurende de onderzochte periode.

De solvabiliteit op het gemiddelde bedrijf (dat is het percentage dat het eigen vermogen uitmaakt van het totale vermogen) bleef gedurende de onderzochte periode redelijk stabiel tussen de 52 en 61% op 31 december van het betreffende jaar. De solvabiliteit was relatief laag (52-53% op 31/12) in de jaren 1980 t/m 1982, omdat in die jaren enerzijds relatief veel vreemd vermogen werd aangetrokken voor investeringen in onder meer energiebesparende apparatuur en anderzijds het eigen vermogen begin jaren tachtig relatief laag was door de waardedaling van de grond (zie paragraaf 3.5). In de jaren 1986 en 1987 was de solvabiliteit relatief hoog (61% op 31/12) enerzijds omdat de grondprijzen toen weer was gestegen en anderzijds omdat nog weinig vreemd vermogen werd aangetrokken voor investeringen. Gemiddeld was de solvabiliteit 56%. Dit is relatief laag in vergelijking met andere glas-teelten, met name de potplantenteelt.

De ontwikkeling van de solvabiliteit op het gemiddelde bedrijf werd in de onderzochte periode naar zijn oorzaken onderzocht (tabel 6.4). Belangrijke bronnen van vermogensvorming blijken de herwaardering van het eigen vermogen en de mutaties in het

Tabel 6.4 Mutaties van eigen en vreemd vermogen per balansdatum op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf 1977-1990

	1977 t/m 1982	1983 t/m 1987	1988 t/m 1990
Eigen vermogen per 31/12 vorig jaar	749	644	803
herwaardering	8	42	35
correcties, en dergelijke	-7	-11	0
Eigen vermogen per 1/1 lopend jaar	750	674	838
mutatie eigen vermogen gedurende het jaar	3	29	20
Eigen vermogen per 31/12 lopend jaar	753	703	858
Vreemd vermogen per 1/1 lopend jaar	545	513	612
mutatie vreemd vermogen gedurende het jaar	67	-8	51
Vreemd vermogen per 31/12 lopend jaar	612	505	663
Resulterende solvabiliteit per			
31/12 vorig jaar	58	56	57
1/1 lopend jaar	58	57	58
31/12 lopend jaar	55	58	56

eigen vermogen. De mutaties in het vreemde vermogen waren in de eerste en de derde steekproefperiode, toen er veel geïnvesteerd werd, omvangrijk. In de tweede periode echter werd er per saldo op het vreemd vermogen afgelost. Uit één en ander volgt dat de groei van de bedrijven doorgaans gepaard gaat met het aantrekken van vreemd vermogen (zie hierover Alleblas, et al., 1992).

Tussen de bedrijven doen zich aanzienlijke verschillen in de hoogte van solvabiliteit voor. Deze verschillen hangen onder meer samen met de omvang van het bedrijf en de leeftijd van de ondernemer. De grote snijbloemenbedrijven hebben gemiddeld inderdaad een lagere solvabiliteit dan kleine bedrijven (tabel 6.5). Bedrijven met jonge ondernemers, die vaak voor het overnemen van het bedrijf vreemd hebben moeten aantrekken, hebben vaak een relatief lage solvabiliteit. Gedurende de periode van het ondernemerschap wordt, vooral middels besparingen en waardeinstijging van de activa, eigen vermogen gevormd. Voor groei van een bedrijf is doorgaans vreemd vermogen nodig. Vergroting van een bedrijf gaat daardoor vaak gepaard met verlaging van de solvabiliteit. Hiermee zijn de factoren aangegeven waardoor de laagste (gemiddelde) solvabiliteit wordt aangetroffen op bedrijven met jonge ondernemers en de hoogste solvabiliteit op de kleine bedrijven met de oudste ondernemers.

Tabel 6.5 Gemiddelde solvabiliteit per 31/12 van de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven bij een indeling naar bedrijfsomvang en leeftijd le ondernemer, 1977-1990

Leeftijd le onder- nemer	1977/1982		1983/1987		1988/1990	
	klei- ner dan gemidd.*)	gro- ter dan gemidd.*)	klei- ner dan gemidd.*)	gro- ter dan gemidd.*)	klei- ner dan gemidd.*)	gro- ter dan gemidd.*)
Ouder dan 55 jaar	78	57	95	58	95	55
Tussen 40 en 55 jaar	57	53	63	54	67	58
Jonger dan 40 jaar	46	46	55	48	47	56
Gemiddeld	58	53	65	52	58	56

*) De gemiddelde bedrijfsomvang was 377 sbe in 1977/1982, 398 sbe in 1983/1987 en 530 sbe in 1988/1990.

6.3.2 Bezittingen

Het vermogen wordt vastgelegd in bezittingen. Het grootste deel van de bezittingen kan aan het bedrijf of aan het gezin worden toegerekend. Een deel van de bezittingen is echter niet eenduidig toe te delen. Het betreft hier de vlottende activa en de liquiditeiten. Het aandeel van het bedrijf in deze bezittingen,

dat vlottend kapitaal wordt genoemd, is normatief bepaald (zie bijlage 1). Het resterende deel wordt toegerekend aan het gezin. Het deel van de bezittingen dat aan het bedrijf wordt toegerekend, wordt kapitaal genoemd. De samenstelling van het kapitaal is reeds in hoofdstuk 3 weergegeven.

De samenstelling van de bezittingen naar bedrijfs- en prive-deel op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf werd onderzocht (tabel 6.6). In de tweede steekproefperiode waren de totale bezittingen lager dan in de eerste steekproefperiode. Dit ging bijna geheel ten koste van de prive-bezittingen. In de derde steekproefperiode waren de totale bezittingen sterk gestegen, en ook het aandeel van de privé-bezittingen in de totale bezittingen daarin was weer toegenomen.

Tabel 6.6 Samenstelling van de bezittingen op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf in 1977-1990

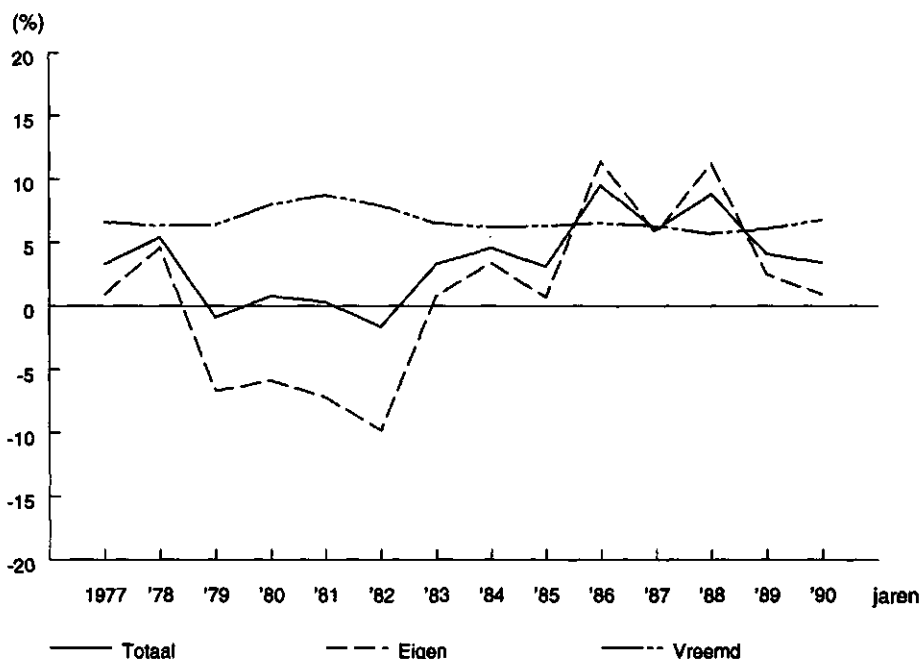
	1977 t/m 1982	1983 t/m 1987	1988 t/m 1990
Bedrijfskapitaal	978	787	1092
Privébezittingen	387	421	429
Totaal bezittingen	1 365	1 208	1 521

Hoewel hier een scheiding is gemaakt tussen bedrijfskapitaal en privébezittingen wil dat niet zeggen dat het vermogen dat in de privébezittingen besloten zit niet voor bedrijfsdoeleinden kan worden aangewend. De privébezittingen, in het bijzonder de woning van het ondernemersgezin, dienen vaak als onderpand voor vreemd vermogen en hebben, in het bijzonder bij de liquiditeiten, voorts een reserverings- en investeringsfunctie.

6.4 Rendement vermogen

Met het kengetal rendement vermogen wordt de beloning van het binnen en buiten het bedrijf geïnvesteerde vermogen tot uitdrukking gebracht. Het verschil met het kengetal rendement in het bedrijf geïnvesteerd vermogen (zie figuur 4.3) bestaat uit het hier wel mee in beschouwing nemen van zowel buiten het bedrijf geïnvesteerd vermogen als de beloning daaruit. Aangezien in het totaal vermogen, anders dan bij het in het bedrijf geïnvesteerd vermogen, onderscheid kan worden gemaakt naar samenstelling (eigen en vreemd), kan ook onderscheid worden gemaakt tussen de beloning voor het vreemde vermogen, voor het eigen vermogen en voor het totale vermogen. In bijlage 1 worden de berekeningswijzen weergegeven.

Het rendement op het eigen vermogen was in de jaren 1979 tot en met 1982 gemiddeld per bedrijf sterk negatief (figuur 6.2). Vanaf 1983 is de waarde van het kengetal positief, met flinke uitschieters naar boven in 1986 en 1988. Naast de ontwikkeling van de rentabiliteit speelt de grondprijsontwikkeling hierbij een grote rol. Alleen in de jaren 1986 en 1988 is het rendement op het totale vermogen groter dan de betaalde vergoeding voor het vreemd vermogen.

Figuur 6.2 Rendement totaal, vreemd en eigen vermogen op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf, 1977-1990

6.5 Rentabiliteit en financiering

In hoofdstuk 4 bleek dat er een grote samenhang bestond tussen de hoogte van de rentabiliteit in achtereenvolgende jaren en de kenmerken van het bedrijf. De onderscheiden groepen van bedrijven verschilden ook met betrekking tot financiële positie (tabel 5.3).

Bij de bedrijven die in de meeste jaren een lage rentabiliteit behaalden nam gemiddeld per bedrijf het in duurzame produktiemiddelen vastgelegd vermogen af, gezien de negatieve netto-

investeringen (bruto-investeringen min afschrijvingen). Doordat deze bedrijven weinig investeerden (in totaal 68.000 gulden per hectare tuinbouw) in zowel bedrijfsuitbreiding, getuige de geringe bedrijfsomvang (tabel 4.3), als in het op peil houden van de moderniteit van het produktieapparaat (tabel 6.7), had er per saldo vermindering van de omvang van het vreemde vermogen kunnen plaats vinden. Dat de solvabiliteit op deze bedrijven ondanks de negatieve besparingen nauwelijks verschilt van die op de bedrijven met 0 of 1 maal een lagere rentabiliteit dan 94%, vindt behalve hierin ook zijn oorzaak in de positieve bijdrage van de herwaardering aan de vermogensvorming. Het lage niveau van de bruto-investeringen maakte het deze bedrijven mogelijk een tamelijk omvangrijke voorraad liquiditeiten aan te houden. Hieruit kan worden afgeleid dat de ondernemers op deze bedrijven kennelijk andere doelstellingen hadden dan op de bedrijven met minder vaak een lage rentabiliteit.

Tabel 6.7 Enkele financieringskengetallen voor de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven ingedeeld naar de mate van duurzaamheid in een lage rentabiliteit, 1983/1987 (gemiddeld per bedrijf; bedragen in duizenden gulden per hectare tuinbouw)

	0 of 1 maal lagere rentabiliteit dan 95%	2 tot 3 maal	4 of 5 maal
Bruto-investeringen	124	116	68
Afschrijvingen	108	98	80
Mutatie vreemd vermogen	-18	7	-12
Liquide middelen 31/12	267	74	135
Solvabiliteit 31/12	65	45	61
Moderniteit 31/12	38	35	29

7. TOEKOMSTVERKENNING

7.1 Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken zijn de ontwikkelingen vanaf 1975 tot op heden beschreven en geanalyseerd. In dit hoofdstuk wordt een beschouwing gegeven over de voor de nabije toekomst te verwachten ontwikkelingen. Deze beschouwing is deels gebaseerd op bevindingen in de voorgaande hoofdstukken en deels op kennisname van actuele ontwikkelingen uit andere studies en gesprekken met deskundigen. Er wordt daarbij aandacht geschonken aan markt, Nederlandse productie-omvang, ruimtebehoefte, milieu en arbeid. Daarnaast worden de continuïteitsperspectieven van de sector en de bedrijven belicht.

7.2 Markt

Verwacht wordt dat de bloemenconsumptie in Europese Gemeenschap in de komende jaren zo'n 3 à 4% per jaar zal stijgen. Dit is minder dan de verwachte groei van de consumptie in de VS en Japan: respectievelijk 9% en 5% per jaar. Hierdoor zal in de toekomst de dominante positie van Europa als afzetmarkt iets afnemen.

De concurrentiepositie van de Nederlandse snijbloementeelt is goed. Nederland scoort sterk op de punten prijs, sortiment, kwaliteit en service. Daarnaast kan men bogen op een goede producentenorganisatie en een efficiënte en relatief goedkope handelstructuur. Bij de snijbloemenexport naar andere landen ondervindt Nederland de grootste concurrentie van de lokale productie aldaar, en niet van derden. Snijbloemenexport vanuit andere landen concentreert zich veelal in periode november tot en met april, en op de in die landen traditionele produkten. Het Nederlands aanbod ondervindt de grootste concurrentie van import uit derde landen op de Nederlandse veilingen. Deze invoer zorgt echter voor een verrijking van assortiment. Verwacht wordt dat de concurrentiepositie van Nederlandse snijbloementeelt sterk blijft, mits de productierichting inspeelt op de (veranderende) wensen van de afzetmarkt.

Op grond van de verwachte groei in de consumptie en van de Nederlandse positie zal de exportmarkt verder groeien. Er wordt verwacht dat het exportvolume van Nederlandse snijbloemen tot 1995 met ongeveer 4% per jaar zal stijgen.

De bestemming van de Nederlandse export blijft hoofdzakelijk de West-Europese markt. Absoluut gezien zal de vraag in de belangrijkste traditionele afzetmarkten Duitsland (inclusief Oost), Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Italië nog verder toenemen.

Maar er zijn meerdere groeimarkten voor Nederlandse snijbloemen, denk hierbij aan bijvoorbeeld Spanje en Oost-Europa.

De organisatie van de afzet van snijbloemen zal in de komende jaren, als gevolg van voortschrijdende concentratie in de handel en technologische ontwikkelingen (telecommunicatie) verder geconcentreerd worden. Verder zullen op de veilingen nieuwe veilmethoden in gebruik worden genomen waardoor de snelheid en de efficiency van de logistiek zullen worden opgevoerd. Door deze ontwikkelingen zullen de afzetkosten per eenheid produkt verder dalen.

7.3 Nederlandse produktie-omvang

Als gevolg van de groeiende afzetmarkt voor Nederlandse snijbloemen zal ook de groei in de produktieomvang zich voortzetten. Geschat wordt dat in 1995 de produktie 10 miljard stuks zal zijn (Bouwman en Trip, 1990). Vanaf 1991 (7 968 miljoen stuks) is dit een groei van 24%. Deze grotere produktieomvang zal worden gerealiseerd zowel door een verdere uitbreiding van het areaal (zie paragraaf 7.4), als door ook een verdere toename van de fysieke produktie per m² glasoppervlakte. Een verhoging van de fysieke produktie per oppervlakte-eenheid is mogelijk door onder andere beter uitgangsmateriaal, snellere teelten, verbeterde teeltmethoden en betere ruimtebenutting. Naar verwachting zal de groei in de fysieke produktie per oppervlakte-eenheid in de komende jaren onder druk komen te staan vanwege te nemen milieumaatregelen (zie paragraaf 7.5).

Verwacht mag worden dat niet alleen de produktieomvang zal toenemen, maar ook de kwaliteit van de produktie. De consument let tegenwoordig kritischer op de kwaliteit, waardoor ook de produktierichting hier meer aandacht aan zal moeten besteden.

Voor de directe toekomst (dat is tot ongeveer 1995) wordt voor de drie belangrijkste snijbloesoorten aangegeven hoe de produktie per oppervlakte-eenheid zich naar verwachting zal ontwikkelen.

Bij roos is de verwachting dat de aanvoer blijft groeien door een verdere toename in de produktie per oppervlakte-eenheid die ongeveer even groot zal zijn als in de afgelopen jaren: zo'n 3,5% per jaar (IKC, 1991). De groei in de produktie per oppervlakte-eenheid zal vooral stijgen doordat de telers nog meer gebruik gaan maken van substraatteelt en assimilatiebelichting. Het areaal rozen zal zich echter waarschijnlijk stabiliseren doordat de rentabiliteit meer onder druk zal komen te staan als gevolg van stabilisatie van de opbrengstprijzen in combinatie met toenemende kosten.

Bij chrysaant zal in de directe toekomst de fysieke produktie per oppervlakte-eenheid waarschijnlijk slechts een weinig verder meer kunnen toenemen. Verder mag verwacht worden dat ook het areaal niet veel meer zal toenemen door de onder druk staande renta-

biliteit. Door deze ontwikkelingen zal de toename in de productieomvang zich dus nauwelijks voortzetten.

Bij anjer waren de vooruitzichten enkele jaren terug niet zo gunstig vanwege de sterke concurrentie uit het buitenland. Deze concurrentie is tegenwoordig weer iets minder bedreigend, onder andere doordat Fusarium nu ook in andere landen veel problemen geeft. De verwachting is daarom dat het areaal, na een daling van de laatste jaren, zich in de directe toekomst weer wat zal herstellen. Echter de produktie per oppervlakte-eenheid zal de komende jaren nauwelijks meer stijgen, omdat de produktie per oppervlakte-eenheid gedurende de onderzoeksperiode reeds zeer hoog is geworden.

7.4 Ruimtebehoefte

Verdere toename in de ruimtebehoefte van de snijbloemeteelt is de resultante van de ontwikkelingen op de markt en de fysieke produktie per oppervlakte-eenheid.

Schattingen over de toekomstige ruimtebehoefte van de snijbloemeteelt worden sterk beïnvloed door de uitgangspunten. De diverse scenario's geven echter wel aan dat verwacht mag worden dat het areaal in de directe toekomst verder zal stijgen.

Bouwman en Mulder (1991-a) maakten een drietal prognoses waaronder een basis-, een milieu-, en een energie variant. De basisvariant gaat uit van de voortzetting van bestaande ontwikkelingen (tot 1990) in afzet, kosten (een reële prijsstijging van de produktiemiddelen van 1% per jaar) en een toename in de fysieke produktie per m² van 3% per jaar. Volgens deze variant zal in 2005 het snijbloemenareaal ongeveer 3 800 hectare groot zijn. Bij de milieuvariant wordt uitgegaan van een extra kostprijsstijging per m² als gevolg van milieumaatregelen van 0,9% per jaar. Door de hogere prijs zal de vraag afnemen, zodat de verwachte areaalgrootte in 2005 rond de 3 650 hectare zal liggen. Bij de energievariant gaat men uit van een extra gasprijsstijging van 2,5% per jaar bovenop een toch al verwachte energieprijsstijging van 2,9% per jaar. Hierdoor komt het areaal rond de 3 750 hectare te liggen.

De huidige concentratie van het snijbloemenareaal in het Zuidhollands Glasgebied (ZHG) (zie paragraaf 2.3), heeft als voordeel dat het ZHG een centrumfunctie vervult door de sterke bundeling van kennis en de voortrekkersrol bij nieuwe ontwikkelingen. Uitbreiding van het areaal in het ZHG is echter moeilijk vanwege het overheidsbeleid dat is ontstaan als gevolg van ruimtegebrek, hoge grondprijzen, en verstopping van het wegverkeer in het ZHG. De overheid heeft er in de "Vierde Nota Extra" voor gekozen het Groene Hart van de Randstad open te houden. Woningbouw zal volgens deze nota plaats moeten vinden aan de randen van de steden. De Provincie Zuid-Holland verwacht dat bij een sterke verstedelijking en als het Groene Hart open wordt gehouden, op diverse plaatsen ruimtetekort zal optreden voor de glastuinbouw.

Een deel van de toename van het areaal zal worden opgevangen door gebieden buiten Zuid-Holland. Deze ontwikkeling is reeds gaande (zie paragraaf 2.3). Door toenemende mobiliteit en nieuwe vormen van kennisverspreiding zal de centrumfunctie zich over een groter ruimtelijk gebied kunnen manifesteren (Van Gaasbeek en Rodewijk, 1990).

7.5 Milieu

In de glastuinbouw zal de milieubelasting sterk verminderd moeten worden. Zowel door het bedrijfsleven als door de overheid worden maatregelen genomen om deze vermindering te realiseren. Vanuit het bedrijfsleven wordt veel aandacht besteed aan de milieuzorg (Landbouwschap, 1991 en 1992). De overheid eist dat in het jaar 2000 de produkten in de glastuinbouw voor een zeer groot deel binnen gesloten systemen, met name wat betreft water, worden geteeld. Hierdoor zal het gebruik van substraatteelt moeten toenemen, waarbij opvang en recirculatie van overtollig voedingswater vaker zal moeten plaatsvinden. Het gebruik van regenwater zal verder toenemen omdat regenwater weinig zouten bevat in vergelijking met oppervlakte-water en vaak ook met leidingwater. En op regenwater zal geen heffingen komen.

Verplichting van gesloten systemen zal bij enkele teelten waarschijnlijk tot grote, vooral bedrijfseconomische, problemen leiden. Van de belangrijkste gewassen zijn voor met name de chrysanten-, lelie- en fresiateelt nog geen rendabele gesloten, milieuvriendelijke teeltmethoden voorhanden. Deze teeltmethoden moeten echter nog grotendeels ontwikkeld worden.

Technische ontwikkelingen waarbij de kas volledig gesloten is, zodat de emissie van bestrijdingsmiddelen via luchtramen, kieren en kasgrond wordt beperkt, zijn nog in een beginstadium waardoor daar op korte termijn nog weinig resultaat van te verwachten valt. Beperking van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen zal vooral moeten gebeuren door toepassing van resistente rassen, bedrijfshygiëne, aangepaste teeltmaatregelen, het gebruik van efficiënte spuitapparatuur en het afschermen van de luchtramen.

Het gebruik van biologische gewasbescherming is nog ongebruikelijk in de snijbloemeteelt, in tegenstelling tot met name de groenteteelt onder glas. Dit is het gevolg van de strenge fyto-sanitaire eisen van veel afzetmarkten (de multolerantie). In de toekomst kan versoepeling van deze eisen leiden tot een lager gebruik van chemische gewasbescherming. Het gebruik van biologische of geïntegreerde gewasbestrijding zal in de snijbloemeteelt echter voorlopig nog op zich laten wachten.

De door de overheid gewenste verbetering van de energie-efficiency met 50% voor de gehele glastuinbouw over de periode 1980-2000 zal waarschijnlijk bereikt worden (Van der Velden et al., 1990). Het gasverbruik, is al verminderd en zal nog verder dalen als gevolg van een verwachte stijging van de gasprijs. Be-

perking van de CO₂-uitstoot door de glastuinbouw in absolute hoeveelheden zal in mindere mate worden gerealiseerd dan gewenst, omdat het effect van de daling van het energieverbruik per m² deels teniet zal worden gedaan door de verwachte toename van het areaal. Het brandstofverbruik en daarmee de CO₂-emissie kan verder worden beperkt door extra besparende maatregelen en het gebruik van alternatieve energiebronnen.

De afvalproblematiek vormt een ander aspect van de milieu-problematiek in de snijbloementeel. De toepassing van substraat op snijbloemenbedrijven heeft de afvalstromen in de snijbloementeel verder vergroot. Recente ontwikkelingen in de recycling van substraatmaterialen lijken echter perspectief te bieden om het substraatmateriaal volledig te recirculeren.

Het voldoen aan de te verwachten milieu-eisen zal financiële inspanningen van de bedrijfstak vereisen, naast een verandering van de mentaliteit en van de bedrijfsvoering. Het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (1990-a, 1990-b) heeft geschat wat de financieel-economische consequenties zijn van door hun voorgestelde sectorplannen die moeten leiden tot minder verbruik en uitstoot van bestrijdingsmiddelen. Volgens hun ramingen zal tussen 1990 en 2000 een gemiddeld snijbloemenbedrijf 215.000 gulden extra moeten investeren als gevolg van het sectorplan, bovenop de investeringen die anders ook zouden moeten worden gedaan.

Voor de teelten die nog grote aanpassingen moeten maken (bijvoorbeeld chrysaant, fresia en lelie), zullen de investeringen aanzienlijk hoger zijn dan voor teelten die al redelijk milieuvriendelijk geteeld kunnen worden (bijvoorbeeld roos en gerbera). Ook zullen de investeringen voor éénmalig-oogstbare snijbloemen (bijvoorbeeld chrysaant en fresia) in het algemeen hoger zijn dan voor meerjarig oogstbare snijbloemen (bijvoorbeeld roos, gerbera en anjer) (Verhaegh et al., 1990). Door deze verschillen tussen de teelten ontstaat kans op verschraving van het assortiment.

Voor kleinere bedrijven, vaak minder kapitaalkrachtige, zullen de financieringslasten ten aanzien van de milieu-investeringen moeilijker op te brengen zijn dan voor grote bedrijven. Relatief veel kleine bedrijven zullen daardoor tot de groep afvallers gaan behoren (zie paragraaf 7.7).

7.6 Arbeid

De arbeidsvoorziening is een probleem voor de gehele glastuinbouw door de sterke concentratie, met name in het Zuidhollands Glasdistrict en in Aalsmeer. Hierbij speelt mee dat de benodigde arbeid per bedrijf toeneemt, terwijl deze arbeid steeds meer door arbeidskrachten van buiten het gezin wordt verricht (zie hoofdstuk 3). Er is vooral vraag naar ongeschoolde en jonge (<30 jaar) arbeidskrachten. Deze worden echter steeds schaarser. Bovendien zijn deze jongeren ook gewild in andere bedrijfstakken die veelal een beter imago hebben (Grit, 1990). Bij het aantrek-

ken van personeel geven de eentonigheid van het werk door mechanisatie, de arbeidsrisico's, het weekendwerk en de arbeidsbelasting steeds meer problemen. Op grote bedrijven wordt de arbeidspecialisatie ver doorgevoerd wat ten koste gaat van de afwisseling van de werkzaamheden en het verantwoordelijkheidsgevoel van de werknemers. Vooral op de grotere bedrijven is de beschikbaarheid van arbeid een probleem door het forse verloop. Er zijn evenwel grote verschillen tussen vergelijkbare bedrijven in het vermogen om geschikt personeel aan te trekken en vast te houden. Regionale Besturen voor Arbeidsvoorziening (RBA) en de Stichting Agrarische Projecten (SAP) proberen met speciale projecten de arbeidstekorten te vullen.

De verwachting is dat in de glastuinbouw arbeid, naast milieu en ruimtelijk aspecten, één van de knelpunten zal vormen in de jaren negentig. In toenemende mate zal er geïnvesteerd moeten worden in het aantrekken, opleiden en vasthouden van personeel. Vooral op het sociale vlak, met name de arbeidsorganisatie, zullen verbeteringen noodzakelijk zijn. Daarnaast zal het arbeidsaanzien en de kwaliteit van de arbeidsplaats moeten verbeteren. Wellicht zal een hogere beloning van vreemde arbeid leiden tot een hoger aanbod van arbeid in de snijbloemensector. Veel tuinders geloven echter niet dat de relatief lage beloning van het werk een oorzaak zijn van de problemen met het vinden van genoeg personeel (Grit, 1990). De verwachting is evenwel dat de kosten van arbeid nog verder omhoog zullen gaan, en dat in de snijbloemensector op arbeid (nog meer) bespaard zal gaan worden door verdergaande mechanisatie.

7.7 Continuïteitsperspectieven

Op grond van het voorgaande concluderen we dat het continuïteitsperspectief van de Nederlandse produktierichting snijbloemen als geheel gunstig is.

De ontwikkeling van de afzonderlijke teelten zal echter aanzienlijk uitéénlopen. De economische consequenties van de aanpassingen aan de milieu-eisen zijn vooral vergaand voor die teelten die nog in de grond telen. Op de betreffende bedrijven zullen omvangrijke investeringen in milieu-vriendelijker teeltsystemen verricht moeten worden. Zelfs een geleidelijke invoering van de milieumaatregelen zal een groot deel van de bedrijven in financiële moeilijkheden brengen. Verwacht wordt dat 15 à 25% van de bedrijven in de komende jaren zullen afhaken. Op veel van deze bedrijven is men nog wel in staat de lopende uitgaven voor bedrijf en gezin te verrichten, maar niet in staat de benodigde vervangings- en milieuinvesteringen volledig te financieren. De verdwijning van deze bedrijven biedt de mogelijkheid aan andere bedrijven om hun bedrijfsomvang uit te breiden. Het gaat hier zowel om de ruimtelijke mogelijkheid (zie paragraaf 7.3) als de economische mogelijkheid (zie paragraaf 7.2). Op bedrijfsniveau zal zich, net als in de voorgaande jaren, een grote dynamiek zal

voordoen. Mede door deze dynamiek zal de sector zich naar verwachting als geheel zich kunnen blijven aanpassen aan de regels die door markt en milieu worden gesteld.

8. CONCLUSIES

1. De economische betekenis van de snijbloemeteelt onder glas is sterk toegenomen. In de periode van 1975 tot en met 1991 is de netto-toegevoegde waarde meer dan verdubbeld, de waarde van de snijbloemenexport viervoudigd en de werkgelegenheid werd ruim anderhalf maal zo groot.
2. Sinds 1976 zijn de gespecialiseerde bedrijven met snijbloemen onder glas groter geworden: het aantal bedrijven groeide licht (1,2% per jaar), terwijl het areaal ongeveer anderhalf maal zo groot werd. In de periode 1975-1991 verdubbelde de binnenlandse produktie tot 8 miljard stuks snijbloemen, terwijl ook de omzet reëel gezien verdubbeld tot 3,2 miljard gulden in 1991 (nominaal). De produktieverhoging was het gevolg van de areaaluitbreiding en een sterk verhoging van de produktie per vierkante meter.
3. De invoer werd sinds 1975 veel belangrijker. Deze nam toe van 4 tot 12% van het totale aanbod. De export nam toe tot ruim 80% van het totale aanbod, met een exportwaarde in 1991 van 3,8 miljard gulden. Het belang van Duitsland als exportmarkt werd minder dominant. Het verbruik van snijbloemen in Nederland nam toe. De veilingprijzen van de snijbloemen daalden gemiddeld met 1% reëel per jaar.
4. De specialisatie op de bedrijven nam sterk toe. De gespecialiseerde bedrijven werden kapitaalsintensiever, waardoor ook de bedrijfsomvang in sbe's toenam. Gedurende de onderzochte periode nam de kapitaal/arbeid-quoten op de grotere bedrijven toe, terwijl dit niet het geval was op de kleinere bedrijven.
5. De rentabiliteit was doorgaans minder dan honderd, met andere woorden: de bedrijfseconomische opbrengsten waren lager dan de kosten. In de jaren 1983/1988 werd de rentabiliteit echter positief beïnvloed door met name een sterke verhoging van de fysieke produktie per oppervlakte-eenheid en een daling van de energieprijzen en een relatief lage rente.
6. Het totale reële inkomen steeg sterk tot gemiddeld een kleine 100.000 gulden per ondernemer in 1988-1990, en het aandeel van het ondernemersinkomen hierin steeg mee. Voor grotere bedrijven was het totale inkomen per ondernemer, en het aandeel van het ondernemersinkomen hierin, een stuk hoger dan voor kleine bedrijven.

7. Op het gemiddelde gespecialiseerde snijbloemenbedrijf kwam in de onderzochte periode gemiddeld 206.000 gulden per jaar beschikbaar. De afschrijvingen leverden hiervan ongeveer de helft. De toestroom van vreemd vermogen fluctueerde sterk in samenhang met de omvang van de investeringen. Gemiddeld werd 139.000 gulden per jaar geïnvesteerd. De omvang van het eigen vermogen schommelde tussen de 634.000 en 929.000 gulden op het gemiddeld bedrijf. Dit hangt sterk samen met de schommeling in de grondprijs. De solvabiliteit was gemiddeld redelijk constant met rond de 56%. De laagste gemiddelde solvabiliteit wordt aangetroffen bij grote bedrijven met jonge ondernemers.
8. De bedrijven die in de periode 1983-1987 de meeste jaren een benedengemiddelde rentabiliteit behaalden, onderscheiden zich van de andere bedrijven met name door een kleinere bedrijfsomvang, een mindere mate van specialisatie, lagere betaalde belastingen en premies volksverzekeringen, ontsparring, lagere bestedingen en weinig investeringen in zowel bedrijfsuitbreiding als in het op peil houden van de moderniteit van het productieapparaat.
9. Voor de toekomst wordt verwacht dat het areaal met snijbloemen en de fysieke produktie per vierkante meter verder zullen stijgen. Hierdoor zal de produktieomvang verder toenemen.
10. Het continuïteitsperspectief van de produktierichting snijbloemeteelt als geheel is gunstig. Het continuïteitsperspectief van de verschillende gewassen en bedrijfstypen loopt echter uiteen. Voor veel kleine bedrijven zijn de vooruitzichten redelijk tot slecht. Het valt te verwachten dat 15 à 25 procent van de bedrijven op termijn zullen verdwijnen. Op veel van deze bedrijven is men nog wel in staat de lopende uitgaven voor bedrijf en gezin te verrichten, maar niet de benodigde vervangings- en milieu-investeringen volledig te financieren.

LITERATUUR

ABN Bank

Bloemen- en plantenteelt onder glas
Algemene Bank Nederland NV 1990

Alleblas, J.T.W., A.E.F. Bergshoeff, N.S.P. de Groot
De snijbloemeteelt 1972-1981. Analyse van bedrijfseconomische ontwikkelingen
Den Haag, LEI, 1985; Periodieke Rapportage 46-85

Alleblas, J.T.W., M. Mulder
Bedrijfsomvang, management en financiering bij glasgroentebedrijven
Den Haag, LEI-DLO, 1992; Onderzoekverslag 96

Bodde, Th.
De Nederlandse markt voor snijbloemen
Amsterdam, Vrije Universiteit, 1988; doctoraalscriptie

Boers, A.
Rentabiliteit en financiering van de snijbloemeteelt onder glas in Nederland over 1989
Den Haag, LEI, 1991; Periodieke Rapportage 17-89

Bouwman, V.C. en M. Mulder
Prognoses van het areaal glastuinbouw en van de financiële mogelijkheden van glastuinbouwbedrijven
Den Haag, LEI, 1991-a; Interne Notities Tuinbouw 91-02

Bouwman, V.C. en M. Mulder
Prognoses van de productieomvang en exportgerichtheid van een aantal glastuinbouwprodukten
Den Haag, LEI, 1991-b; Interne Notities Tuinbouw 91-03

Bouwman, V.C. en G. Trip
Het Rosa-model. Een dynamisch vraag-en-aanbodmodel voor Nederlandse snijbloemen
Den Haag, LEI, 1990; Onderzoekverslag 60

Bouwman, V.C.
Productiviteit en ruilvoet van de snijbloemeteelt onder glas 1976-1989
Den Haag, LEI-DLO, 1992; Interne Notities Tuinbouw 92-01

Bruchem, C. van, J.H. Post en I.J. Terluin (red.)
Landbouw-Economisch Bericht 1991
Den Haag, LEI, 1991

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)
Statistiek van de pacht- en koopprijzen van landbouwgronden
1978/'79
Den Haag, staatsuitgeverij, 1981

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)
Statistiek van de pacht- en koopprijzen van landbouwgronden 1982
Den Haag, staatsuitgeverij, 1984

Gaasbeek, A.F., R.A. Rodewijk
Het Westlandse glastuinbouwcomplex en haar centrumfunctie; een
verkenning
Den Haag, LEI, 1990; Interne Nota 387

Vakblad voor de Bloemisterij
diverse jaargangen

Grit, H.
Werken met beleid. Onderzoek naar het personeelsbeleid in het
perspectief van de arbeidsvoorziening in de glastuinbouw
Den Haag, Consulentschap voor de landbouw in Zuid-Holland, 1991

Groot, N.S.P. de, M. Mulder, B. van der Ploeg, G. Trip
Ruimtebehoefte Zuidhollandse Glastuinbouw
Den Haag, LEI, 1990; Mededeling 436

Hack, M., H. Tap
Internationale concurrentiekracht in de bloemisterij
Eindhoven, Rabobank, 1992

Hoogheemraadschap van Delftland/Landbouwschap
Afspraak is afspraak. Convenant tussen het Hoogheemraadschap van
Delftland en het Landbouwschap
Leiden, Drukkerij Groen BV, 1991

Informatie en KennisCentrum (IKC)
Visie op roos 1991-1996
Aalsmeer, IKC-Afdeling Bloemisterij, 1991

Kortekaas, B.M.M., A. Boers, A.F. van Gaasbeek, E.H.J.M. de Kle-
ijn
Modelopzet en prognoses van vraag en aanbod in de Nederlandse
tuinbouw
Den Haag, LEI-DLO, 1987, Onderzoekverslag 24

Landbouwschap
Jaarverslag 1991
Den Haag, Landbouwschap, 1992

Landbouwschap
Milieu & bedrijf; Glastuinbouw
Den Haag, Landbouwschap, 1991

Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij
Rapportage werkgroep bloemisterij; achtergronddocument Meerjaren-
plan Gewasbescherming
Den Haag, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij,
1990-a

Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij
Rapportage werkgroep bloembollenteelt; achtergronddocument Meer-
jarenplan Gewasbescherming
Den Haag, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij,
1990-b

Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij
Structuurnota Landbouw
Den Haag, 1990-c

Mulder, M.
Financiële analyse en continuïteitsvoorspelling; een rekenmodel
op basis van de LEI-boekhouding
Den Haag, LEI, 1991; Publikatie 4.127

Nationaal Milieubeleidsplan
Den Haag, SDUB, 1989

Noort, L. van
De steekproef voor het rentabiliteits- en financieringsonderzoek
van de tuinbouw onder glas in Nederland
Den Haag, LEI, 1978; Interne Nota no. 229

Noort, L. van
De steekproef voor het rentabiliteits- en financieringsonderzoek
van de tuinbouw onder glas in Nederland
Den Haag, LEI, 1983; Mededeling 282

Noort, L. van
De steekproef voor het rentabiliteits- en financieringsonderzoek
van de tuinbouw onder glas in Nederland
Den Haag, LEI, 1989; Mededeling 405

Noort, L. van
Rentabiliteit en financiering van de snijbloemteelt onder glas
in Nederland over 19..
Den Haag, LEI, diverse jaren

Produktschap voor Siergewassen (PVS)
diverse jaarverslagen

Sluys, J.T.M.
Audio-visueel veilen in de bloemisterij; een optimaliseringsmodel
voor de wereldwijde distributie van snijbloemen
Den Haag, LEI, 1991; Onderzoekverslag 77

Tap, H. en A.F. van Gaasbeek
De consumentenvraag naar snijbloemen en potplanten in Nederland;
Studie aan de hand van panelgegevens van 1973 t/m 1980
Den Haag, LEI, 1985; Publikatie 4.113

Tilburg, A. van
Consumer choice of cutflowers and pot plants; a study based on
consumer panel data of households in The Netherlands
Wageningen, Agricultural University, 1984; Agricultural University
Wageningen Papers 84-2 (1984)

Velden, N.J.A. van der, V.P. Fonville, A.P. Verhaegh
Energie-efficiency en CO₂-emissie in de glastuinbouw
Den Haag, LEI, 1990; Publikatie 4.126

Vereniging van Bloemenveilingen in Nederland (VBN)
Statistiekboek 19..
Leiden, VBN, diverse jaren

Verhaegh, A.P., C.J.M. Vernooij, B.J. van der Sluis,
N.J.A. van der Velden
Vermindering van de milieubelasting door de glastuinbouw in Zuid-
Holland
Den Haag, LEI, 1990; Interne Nota 386

Reeds verschenen publikaties in de reeks lange-termijn studies

Alleblas, J.T.W., A.E.F. Bergshoeff en N.S.P de Groot
De champignonenteelt 1974-1983; analyse van bedrijfseconomische ontwikkelingen
Den Haag, LEI, 1986; Periodieke Rapportage 46-86

Alleblas, J.T.W., A.E.F. Bergshoeff en N.S.P de Groot
De fruitteelt 1974-1984; analyse van bedrijfseconomische ontwikkelingen
Den Haag, LEI, 1987; Periodieke Rapportage 46-87

Alleblas, J.T.W., B.M.M. Kortekaas, P.W.M. Vijverberg
De bloembollenteelt 1975-1987; beschouwingen over economische ontwikkelingen
Den Haag, LEI, 1989; Periodieke Rapportage 46-89

Douma, B.E., K.J. Poppe
Akkerbouw 1985
Den Haag, LEI, 1987; Periodieke Rapportage 5-85

Kijne, A.G., M. Mulder, V.C. Bouwman
De snijbloementeelt onder glas 1975-1995; beschouwingen over economische ontwikkelingen
Den Haag, LEI-DLO, 1992; Periodieke Rapportage 41-92

Mulder, M.
De opengrondsgroenteteelt 1975-1988; beschouwingen over economische ontwikkelingen
Den Haag, LEI, 1989; Periodieke Rapportage 45-89

Mulder, M.
De glasgroenteteelt 1975-1995; beschouwingen over economische ontwikkelingen
Den Haag, LEI-DLO, 1991; Periodieke Rapportage 40-91

Prins, H.
Melkkoeien 1987; bedrijfseconomische beschouwingen
Den Haag, LEI, 1987; Periodieke Rapportage 6-87

Wisman, J.H.
Varkens 1990; bedrijfseconomische beschouwingen
Den Haag, LEI, 1991; Periodieke Rapportage 7-90

BIJLAGEN

Bijlage 1 Bedrijvenstructuur snijbloemeteelt, 1976-1991

Tabel B.1.1 Aantal bedrijven met snijbloemen per NEG-type, 1976, 1980, 1985 en 1991

NEG-type	1976	1980	1985	1991
Glasbloemenbedrijven (2 022), waarvan:				
- snijbloemen sbe > 50% glas sbe	3 314	3 851	3 870	4 027
- snijbloemen sbe < 50% glas sbe	384	240	193	177
Overige tuinbouwbedrijven (2 039)	376	330	254	172
Overige bloemenbedrijven (2 023)	194	330	561	523
Glasgroentebedrijven (2 012)	96	113	88	51
Overige NEG-typen	129	487	414	487
Totaal	4 493	5 351	5 380	5 437

Bron: CBS, Landbouwtelling.

Tabel B.1.2 Sbe snijbloemen onder glas (in %) per NEG-type, 1976, 1980, 1985 en 1991

NEG-type	1976	1980	1985	1991
Glasbloemenbedrijven (2 022), waarvan:				
- snijbloemen sbe > 50% glas sbe	90	93	93	95
- snijbloemen sbe < 50% glas sbe	3	2	2	1
Overige tuinbouwbedrijven (2 039)	4	2	2	1
Overige bloemenbedrijven (2 023)	1	2	2	2
Glasgroentebedrijven (2 012)	1	0	0	0
Overige NEG-typen	1	1	1	1
Totaal	100	100	100	100

Bron: CBS, Landbouwtelling.

Tabel B.1.3 Aantal snijbloemenbedrijven *) naar bedrijfsomvang (sbe) in 1976, 1980, 1985 en 1991

	<250 sbe	250-500 sbe	500-750 sbe	750-1 000 sbe	>1 000 sbe	Totaal
1976	1 725	1 249	223	76	41	3 314
1980	1 678	1 494	402	146	131	3 851
1985	1 338	1 689	497	177	169	3 870
1991	1 145	1 609	682	296	295	4 027

*) NEG-type 2 022 met sbe snijbloemen is meer dan 50% sbe glas.

Bron: CBS, Landbouwtelling.

Tabel B.1.4 Indeling van in 1975 gespecialiseerde bedrijven naar bedrijfstype (NEG-type) in 1991 en de van in 1991 gespecialiseerde bedrijven naar bedrijfstype in 1975

NEG-type in 1975	NEG-type in 1991						totaal
	I	II	III	IV	V	VI	
	1 515	255	37	96	69	1 342	3 314
II	334						
III	91						
IV	469						
V	308						
VI	1 310						
Totaal	4 027						

- I = Glasbloemenbedrijven met snijbloemen sbe > 50 % glas sbe.
 II = Glasbloemenbedrijven met snijbloemen sbe < 50 % glas sbe.
 III = Overige bloemenbedrijven (NEG-type=2 023).
 IV = Glasgroentebedrijven.
 V = Overige bedrijfstypen.
 VI = Overige toestanden, zoals: niet bestaan, niet geregistreerd, gesplitst.
- Bron: CBS, Landbouwtelling.

Bijlage 2 Areaal snijbloemen

Tabel B.2.1 Areaal (ha.) snijbloemen naar gewas en provincie, 1976 en 1991

	Zuid-Holland		Noord-Holland		Gelderland		Overige		Nederland	
	76	91	76	91	76	91	76	91	76	91
Roos	256	401	354	326	9	32	52	141	671	900
Anjer	331	177	41	14	21	29	58	24	451	244
Chryasant	365	485	19	35	22	94	62	128	468	742
Gerbera	49	146	20	13	1	5	9	31	79	195
Freesia	216	216	31	28	27	50	24	22	298	316
Lelie	.	161	.	34	.	3	.	10	.	208
Overige	131	799	6	179	0	43	11	107	148	1 128
Totaal	1 348	2 385	471	629	80	256	216	463	2 115	3 733

. Niet bekend.

Bijlage 3 Veilingaanvoer en veilingprijzen per gewas

Tabel B.3.1 Veilingaanvoer *) (in miljoen stuks) per gewas, 1975-1991

Jaar	Roos	Chry- sant	Anjer	Tulp	Lelie	Free- sia	Ger- bera	Totaal
75	978	372	446	539	121	408	49	3 940
76	1 036	402	490	504	130	457	73	4 120
77	1 020	406	486	450	169	521	88	4 150
78	1 048	485	470	484	183	545	125	4 340
79	1 132	520	496	549	178	526	169	4 310
80	1 253	573	551	501	166	565	237	5 030
81	1 300	556	584	605	159	606	267	5 280
82	1 367	601	638	626	168	557	267	5 430
83	1 368	633	632	600	192	547	268	5 530
84	1 363	675	618	623	203	632	310	5 740
85	1 415	769	616	781	215	623	320	6 118
86	1 500	817	649	695	216	625	323	6 412
87	1 651	873	641	753	222	587	306	6 683
88	1 704	926	585	874	236	620	306	7 077
89	1 876	1 059	641	868	275	561	320	7 592
90	1 980	1 127	583	906	305	563	315	7 846
91	2 068	1 197	567	854	310	573	322	7 968

*) Inclusief doordraai, exclusief import.

Tabel B.3.2 Veilingprijzen *) (in centen) per gewas, 1975-1991 (gemiddeld per jaar)

Jaar	Roos	Chry- sant	Anjer	Tulp	Lelie	Free- sia	Ger- bera	Gemid- deld	Gemidd. reëel
75	22,8	39,4	21,4	17,7	45,8	17,8	41,8	23,7	41,2
76	23,3	39,8	24,3	19,0	45,2	18,1	38,8	25,0	39,5
77	27,7	48,1	25,5	21,1	39,3	19,8	47,2	28,7	41,5
78	28,5	43,0	27,1	21,2	38,7	19,4	45,4	29,2	39,9
79	28,3	44,7	27,5	17,8	42,2	20,7	46,5	31,3	41,0
80	28,7	51,4	27,8	22,7	51,1	21,9	45,7	30,8	38,7
81	30,5	52,5	29,1	19,2	59,5	21,2	46,5	32,4	38,0
82	30,1	51,1	26,8	22,6	61,0	22,8	47,6	33,6	37,0
83	32,4	52,8	27,6	25,8	58,9	24,6	51,2	35,8	37,5
84	34,7	56,2	29,1	27,0	59,8	24,6	46,2	37,3	38,0
85	34,3	54,9	30,3	23,6	60,6	23,9	44,7	36,8	36,8
86	32,6	52,2	27,4	28,0	62,4	23,5	43,0	35,9	35,6
87	32,8	53,9	28,5	24,5	67,8	26,0	45,2	36,4	36,3
88	33,8	54,3	30,2	23,8	76,2	24,8	43,3	37,1	36,7
89	32,6	47,7	25,3	25,8	72,7	25,7	38,3	35,4	34,4
90	33,1	51,6	28,7	26,2	68,8	26,6	39,5	37,0	35,1
91	36,3	51,4	29,1	29,7	73,7	29,4	44,0	39,8	36,6

*) Inclusief doordraai, exclusief import.

Bijlage 4 Omschrijving van gehanteerde termen

- **Arbeidsopbrengst van de ondernemer**
Dit is de som van het netto-bedrijfsresultaat en de als kosten gecalculerde vergoeding voor de handenarbeid van de ondernemer(s).
- **Bruto-productiviteit**
De verhouding tussen de hoeveelheidsontwikkeling van de opbrengsten en die van de kosten vormt de mutatie in de bruto-productiviteit.
- **Duursame kapitaal**
Niet-slijtende (grond) en slijtende duurzame produktiemiddelen.
- **Factorkosten**
De factorkosten zijn de betaalde dan wel berekende beloningsaanpakken van de produktiefactoren arbeid en kapitaal.
- **Factoropbrengsten (of: netto-toegevoegde waarde)**
De factoropbrengsten, die ook wel netto-toegevoegde waarde worden genoemd, vormen het bedrag dat van de totale opbrengsten overblijft nadat deze met de non-factorkosten zijn verminderd.
- **Financieringswinst**
De waardeverandering ("herwaardering") van dat deel van de bezittingen dat met vreemd vermogen gefinancierd is.
- **Gezinsinkomen uit bedrijf**
Dit is het ondernemersinkomen verhoogd met de als kosten gecalculerde vergoeding voor de handenarbeid van de gezinsleden.
- **Hefboomeffect**
Dit is het effect van de financieringsstructuur op het rendement op het eigen vermogen. Het rendement op het eigen vermogen kan op de volgende manier berekend worden:
$$\text{rendement eigen vermogen} = \text{rendement totaal vermogen} + ((\text{rendement totaal vermogen} - \text{rendement vreemd vermogen}) * (\text{vreemd vermogen} / \text{eigen vermogen}))$$
- **Kapitaal=in het bedrijf geïnvesteerd vermogen**
Het in het bedrijf geïnvesteerde vermogen bestaat uit in het bedrijf in duurzaam en vlottend kapitaal vastgelegd vermogen. In verband met de vermenging van de financiën van het bedrijf met die van het gezin is het niet mogelijk het in het bedrijf geïnvesteerde vermogen, in tegenstelling tot het totale vermogen te onderscheiden in eigen en vreemd vermogen.
Door de grote schommelingen in de prijs van grond in de onderzochte periode wordt de ontwikkeling van het in bedrijf geïnvesteerde vermogen sterk vertekend. Daarom heeft in dit verslag een correctie voor de grondprijsontwikkeling plaatsgevonden. De gemiddelde boekwaarde van één hectare grond in eigendom van alle bedrijven in de

gehele periode werd hierbij vermenigvuldigd met de werkelijke hoeveelheid hectares grond in eigendom per bedrijf per jaar.

- **Kapitaal/arbeid-quote**
Dit is een maatstaf voor de kapitaalintensiteit van het productieproces en wordt berekend als de verhouding tussen het in het bedrijf geïnvesteerde vermogen en het totale aantal in het bedrijf gewerkte uren.
- **Moderniteit**
Een maatstaf voor de ouderdom van het productieapparaat welke doorgaans berekend wordt als boekwaarde gedeeld door nieuwwaarde slijtende duurzame activa.
- **Netto-bedrijfsresultaat**
Het verschil tussen de totale bedrijfsopbrengsten en totale bedrijfskosten, waarbij de beloning voor de bedrijfsleiding niet als kostenpost in aanmerking is genomen. De kosten zijn berekend op basis van de werkelijke eigendom/pacht-verhoudingen. De kosten en opbrengsten zijn deels gewaardeerd; deze waarderingen staan vermeld in de voor elk jaar verschijnende publikatie "Rentabiliteit en financiering van de snijbloementaelt onder glas in Nederland over 19..".
- **NGE=Nederlandse Grootte Eenheid**
1 nge is gelijk aan 1 000 bruto-standaard saldi (bss). Onder bss wordt verstaan de normatieve opbrengsten van een produkt minus de directe variabele kosten.
- **Non-factorkosten**
Deze kosten ontstaan door het verbruik van produktiemiddelen en zijn gelijk aan het verschil tussen de totale kosten en de factorkosten.
- **Ondernemersinkomen van de ondernemer(s)**
Dit is de arbeidsopbrengst van de ondernemer(s) vermeerderd met het saldo van berekende en betaalde rente alsmede eventueel ontvangen rentesubsidie en overige inkomenssubsidies.
- **Rendement totaal vermogen**
De beloning voor het totale vermogen van het gezinsbedrijf. Zowel de beloning als het totale vermogen bevatten bedrijfs- alswel privé- verwante posten. Het rendement van het totale vermogen wordt als volgt berekend: (netto-bedrijfsresultaat + berekende rente + financieringswinst + vermogensopbrengst van buiten het bedrijf (alle gedurende het boekjaar)) gedeeld door het totale vermogen (aan het begin van het boekjaar).
Aangezien het vermogen onderscheiden kan worden in eigen en vreemd vermogen, kan het rendement van het totale vermogen ook worden onderscheiden in het rendement van het eigen c.q. vreemd vermogen.

- **Rendement vreemd vermogen:**
De beloning voor het vreemde vermogen, hetgeen als volgt wordt berekend: betaalde rente (gedurende het boekjaar) gedeeld door het vreemde vermogen (aan het begin van het boekjaar).
- **Rendement eigen vermogen:**
De beloning voor het eigen vermogen, hetgeen als volgt wordt berekend: (netto-bedrijfsresultaat + berekende rente - betaalde rente + financieringswinst + vermogensopbrengst van buiten het bedrijf (alle gedurende het boekjaar)) gedeeld door het eigen vermogen (aan het begin van het boekjaar).
- **Rendement van in het bedrijf geïnvesteerde vermogen**
De rentabiliteit van de produktie uitgedrukt in de beloning (teller) die deze produktie voor de produktiefactor kapitaal (noemer) oplevert. Zowel de teller als de noemer bevatten uitsluitend posten die direct op het bedrijf betrekking hebben.
De beloning wordt berekend als de het verschil tussen factoropbrengsten en de (berekende danwel betaalde) kosten van de produktiefactor arbeid. Bij deze berekening wordt dus aangenomen dat de produktiefactor arbeid eerst uit de factoropbrengsten wordt beloond en dat wat dan nog resteert de beloning is voor het in het bedrijf geïnvesteerde vermogen.
Aangezien bij het in het bedrijf geïnvesteerde vermogen geen onderscheid kan worden gemaakt tussen eigen en vreemd vermogen kan het rendement evenmin worden uitgesplitst naar deze twee vermogensvormen.
- **Rentesaldo**
Berekende rente plus ontvangen rente min betaalde rente en min financieringskosten
- **Ruilvoet**
De verhouding tussen de prijsontwikkeling van de opbrengsten en die van de kosten vormt de mutatie in de ruilvoet.
- **SBE=standaardbedrijfseenheid**
Dit is de eenheid waarin de economische omvang van een agrarisch bedrijf en van de afzonderlijke produktierichtingen binnen een bedrijf wordt uitgedrukt. Een sbe is een gestandaardiseerd bedrag aan toegevoegde waarde, berekend in een basisperiode onder de veronderstellingen van een doelmatige bedrijfsvoering en normale omstandigheden.
- **Totaal inkomen**
Dit is de som van het gezinsinkomen uit bedrijf en het inkomen van buiten het bedrijf.

- **Vermogen**

Het vermogen van het gezinsbedrijf is de som van het bedrijfskapitaal en waarde van de privé-bezittingen. Het vermogen kan worden onderscheiden in eigen en vreemd vermogen.

- **Vlottend kapitaal of bruto werkkapitaal**

Het vlottend kapitaal, ook wel bruto werkkapitaal genoemd, van het gezinsbedrijf is dat deel van het vermogen dat in het bedrijf is geïnvesteerd en niet is vastgelegd in duurzame activa als grond, gebouwen, glasopstanden en machines en werktuigen. Dit kapitaal bestaande uit de zogenaamde overige produktiemiddelen (zoals: veldinventaris en voorraad materialen) en de liquiditeiten (zoals: voorraad produkt, vorderingen en spaargelden). In het verband met de vermenging van de financiën van het bedrijf met die van het gezin, kan de omvang van het vlottende kapitaal niet uit de balans worden afgelezen en wordt daarom normatief bepaald aan de hand van de omvang van de betaalde kosten en gewaardeerde arbeidskosten op een bedrijf en de gemiddelde omlooptijd van kosten en opbrengsten in de betreffende produktierichting.

Bijlage 5 Enkele gegevens van de gespecialiseerde snijbloemenbedrijven, 1977-1990 (gemiddeld per bedrijf; bedragen in gulden van 1985)

Tabel B.5.1 Aantal bedrijven in steekproef per jaar

	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Aantallen	99	103	102	101	99	99	105	107	105	104	102	106	99	96

Tabel B.5.2 Bedrijfsomvang in sbe en oppervlakte (in are)

	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Kad.(are)	187	191	204	197	201	214	214	217	220	261	221	207	214	231
Tuinbouw	93	95	101	106	113	109	99	101	103	103	111	106	111	115
Glas	77	80	87	92	93	84	81	80	82	86	89	94	99	103
Buis	72	76	88	89	77	73	72	74	76	80	90	96	100	82
Lucht	2	2	2	2	2	4	5	6	6	8	7	5	3	3
Loud	3	2	2	1	1	3	3	2	1	2	2	0	0	0
Flat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sbe	335	350	370	400	423	389	378	382	386	405	439	524	536	569

Tabel B.5.3 Kosten en opbrengsten per vierkante meter glas

	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Kosten:														
non-factor	42	42	43	42	43	43	46	48	49	43	42	43	43	47
afschrijvingen+onderhoud	14	13	13	13	13	14	13	13	13	13	13	14	14	15
energie	11	12	12	12	13	13	15	16	17	11	9	9	9	10
app	9	8	9	7	8	7	8	9	10	9	8	9	9	9
metstoffen	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
aflevering	4	4	4	4	4	5	5	5	5	5	6	6	6	7
bestrijdingsmiddelen	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
overige	3	4	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4
factor	29	28	28	28	29	29	29	29	28	27	28	28	30	33
arbeid	22	21	20	20	20	21	22	23	22	21	22	22	23	24
rente	7	6	7	8	9	7	6	6	6	5	6	5	6	8
Totaal	71	70	70	70	72	71	75	77	78	71	70	72	74	80
Opbrengsten:														
tuinbouw	60	58	54	55	58	58	65	67	66	64	66	68	66	70
snijbloemen	57	54	50	51	54	55	62	63	63	60	63	66	63	68
potplanten	1	1	1	1	1	0	1	2	1	2	1	1	1	1
Totaal	67	63	61	60	64	63	70	72	70	68	70	73	69	74

Tabel B.5.4 Inkomensbestanddelen per ondernemer

	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Bedrijfersresultaat	-20995	-44342	-63052	-68843	-57945	-50816	-33661	-30631	-45288	-20024	-993	6465	-33208	-41611
Arbeidsopbrengst	39567	15398	-5587	-6459	9317	17207	34821	37685	25029	49223	67242	77202	40061	36396
Ondernemersinkomen	52694	25822	10986	6787	27736	29365	48799	49960	36469	60656	82107	89735	56713	62198
Gesinstnk. bedrijf	63773	38881	24537	22300	44861	44918	65171	65816	50454	74349	94883	102900	70600	76224
Ink. buiten bedrijf	11400	12426	12282	13041	13456	15300	13362	13347	12491	14100	12924	10849	13536	14857
Totaal inkomen	75172	51307	36819	35341	58317	60218	78533	79164	62944	88449	107807	113749	84136	91081

Tab. B.5.5 Staat van herkomst en besteding van middelen in guldens van 1985

	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Afchrijvingen	93400	94867	103299	108176	107719	105239	92403	91472	93702	97934	104817	114733	123837	136648
Besparingen	24171	-17458	-38046	-40456	-6792	-8089	10148	2839	-11985	23778	48378	52532	99	25581
Mutatie EV exclusief S.	3964	19150	42291	21019	14666	17504	12201	28363	17203	29801	-8738	-3484	-3114	-12151
Eigen middelen	122535	96558	105508	87855	114623	112293	114445	122506	98827	151513	14457	163781	120822	150078
Mutatie VV	108771	138628	197846	121648	25416	51867	47336	74858	32594	23664	17538	100044	139119	85696
BESCHIKBARE MIDDELEN	231305	235187	303054	209503	140038	164160	161782	197364	131422	175177	161995	263825	259941	235774
Aflossingen	33560	37895	45439	48726	45512	38972	42830	46037	45354	49414	53497	57661	52564	60513
Bruto-investeringen	181831	172171	213472	159499	102123	109176	89777	115878	83370	110899	86727	183185	183924	150126
Ov. inv./beleggingen	9561	5669	20277	19593	6336	3838	12813	10005	5142	5723	11853	4666	12628	5570
Mutatie in liquid.	6353	19452	23866	-18315	-13933	12174	16362	25444	-2444	9141	9918	18312	10825	19566
BESTEDING MIDDELEN	231305	235187	303054	209503	140038	164160	161782	197364	131422	175177	161995	263825	259941	235774

Tab. B.5.6 Omvang en samenstelling van het vermogen in guldens van 1985 per 31 december van elk jaar

	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Eigen vermogen	710193	778573	853982	774473	742275	649465	634407	658346	679819	774472	769037	793483	850163	928569
Vreemd vermogen	492514	555332	681472	708453	664972	566708	500657	529647	507480	497360	489319	611982	681277	697059

Tabel B.5.7 Enkele elementen van het rendement op het vermogen (in %)

	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Rendement totaal	3,27	5,35	-0,88	0,77	0,30	-1,57	3,32	4,63	3,10	9,47	5,96	8,82	4,06	3,41
Rendement vreemd	6,64	6,34	6,42	8,02	8,69	7,88	6,50	6,16	6,30	6,45	6,30	5,70	6,05	6,77
Rendement eigen	0,93	4,64	-6,71	-5,86	-7,22	-9,81	0,81	3,40	0,72	11,40	5,74	11,23	2,46	0,88
Rendement EV excl. fin.	0,93	-3,56	-5,30	-7,07	-4,26	-4,88	-1,31	-0,90	-3,83	1,06	5,10	5,35	-0,40	0,00
Rendement kapitaal	2,67	-1,01	-1,69	-1,48	0,58	-1,01	0,73	1,01	-1,69	2,43	6,06	5,95	1,66	2,14
Financieringswinst	0,00	8,20	-1,40	1,21	-2,96	-4,93	2,12	4,29	4,54	10,34	0,64	5,88	2,86	0,88
Hefboomeffect	-2,34	-0,71	-5,82	-6,63	-7,52	-8,24	-2,51	-1,23	-2,39	1,94	-0,22	2,41	-1,60	-2,53